

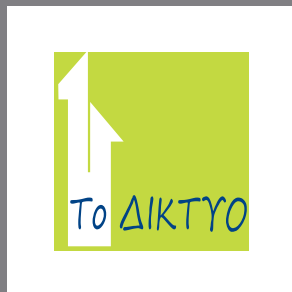

ΔΙΚΤΥΟ για τη
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ
στην Ελλάδα
και την Ευρώπη

ΕΛΛΑΔΑ - ΙΣΡΑΗΛ - ΟΛΛΑΝΔΙΑ

Σύγκριση Μοντέλων Αγροτικής Ανάπτυξης

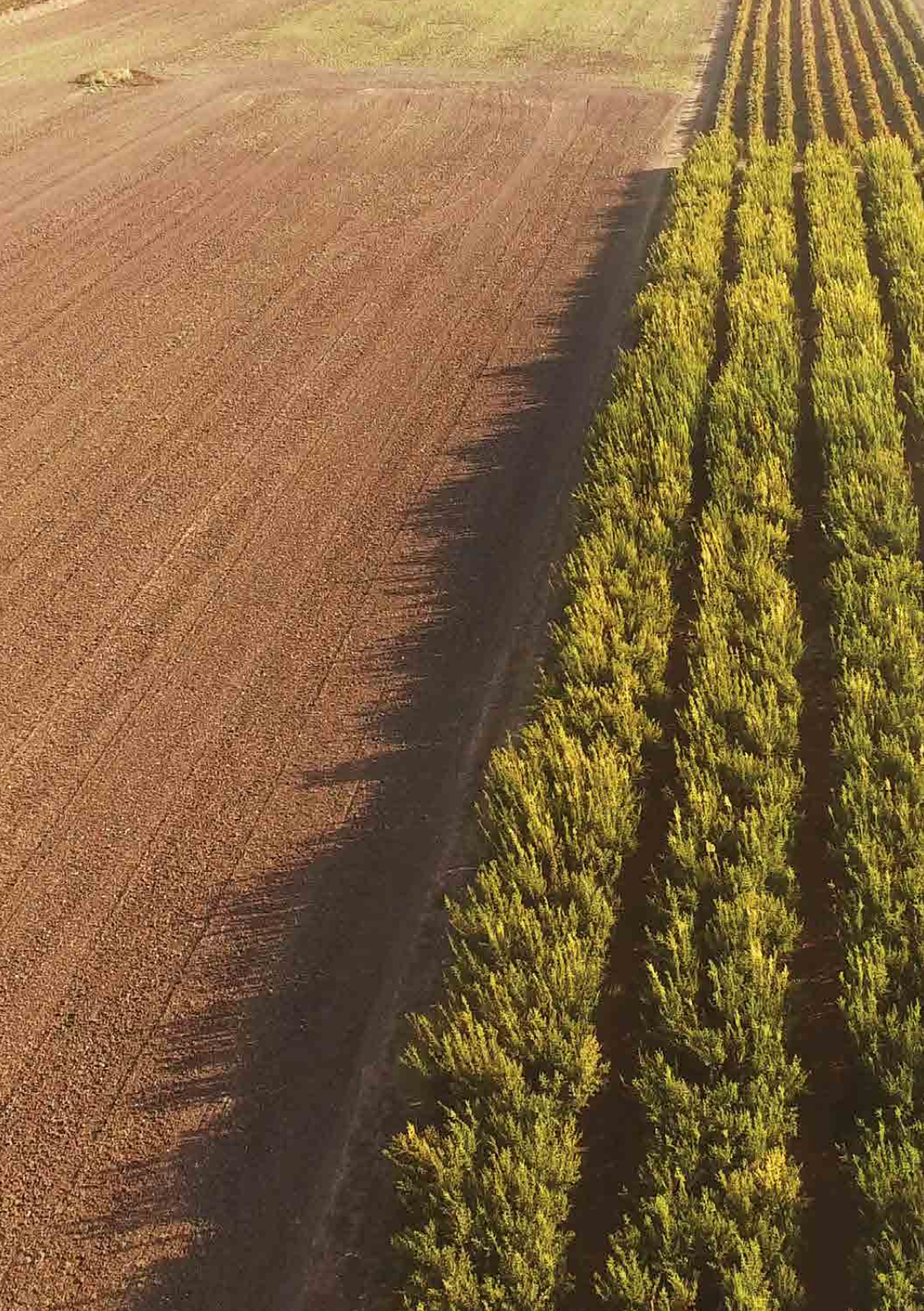

ΕΛΛΑΔΑ - ΙΣΡΑΗΛ - ΟΛΛΑΝΔΙΑ
Σύγκριση Μοντέλων
Αγροτικής Ανάπτυξης

Περιεχόμενα]

Εισαγωγή Άννα Διαμαντοπούλου	05
Αγροτική Οικονομία για μια Ελλάδα των τεσσάρων εποχών Παναγιώτης Σταμπουλίδης	07
Οι δυνατότητες μετασχηματισμού της Ελληνικής Γεωργίας: Μαθήματα (διδάγματα) που αντλούνται από τις περιπτώσεις του Ισραήλ και της Ολλανδίας Δρ. Γιάννης Ελ. Δούκας	11
Ενότητα 1 Ισραήλ	13
Ενότητα 2 Ολλανδία	23
Ενότητα 3 Ελλάδα	33
Ενότητα 4 Προτάσεις	47
Συμπεράσματα	59
Βιβλιογραφία / Αναφορές	61

Εισαγωγή

Άννα Διαμαντοπούλου,

Πρόεδρος του Δικτύου για την Μεταρρύθμιση στην Ελλάδα και την Ευρώπη, Πρ. Επίτροπος ΕΕ & πρ. Υπουργός

Στον 21^ο αιώνα ο αγροτικός τομέας πρέπει να είναι ο μεγάλος πρωταγωνιστής στο **νέο παραγωγικό μοντέλο** της χώρας αλλά και στη νέα εποχή της **Δ΄ Βιομηχανικής Επανάστασης**.

Επαναστατικές εξελίξεις που αφορούν στην τεχνολογία, στα γονιδιώματα, στις νέες μορφές επιχειρηματικής συνεργασίας στον αγροτικό τομέα αλλάζουν τα δεδομένα σε όλον τον πλανήτη.

Το Δίκτυο για τη Μεταρρύθμιση στην Ελλάδα και την Ευρώπη www.todiktio.eu έκανε την επιλογή να προχωρήσει σε μία συγκριτική ανάλυση των δεδομένων στον αγροτικό τομέα σε τρεις χώρες με σχετικά μικρή καλλιεργήσιμη έκταση και πολύ διαφορετικές κλιματολογικές συνθήκες. Ο στόχος είναι να υπάρξει ανταλλαγή εμπειριών, συνεργασία κυρίως όμως διδάγματα χρήσιμα για τον επανασχεδιασμό που έχει ανάγκη η χώρα μας.

Η σημασία του πολιτικού οράματος και της πολιτικής στοχοθεσίας φαίνονται καθαρά στο Ισραήλ και στην Ολλανδία όπου δυνάμεις της Διοίκησης, των Πανεπιστημίων και των Επιχειρήσεων οργανώνονται και συνεργάζονται προς την κατεύθυνση υλοποίησης εθνικών στόχων.

Για το Ισραήλ, αποτελεί διαχρονική επιδίωξη η ανάπτυξη νέων τεχνολογιών για την παραγωγική εκμετάλλευση των εκτεταμένων ερημικών εκτάσεων αλλά και τον ποιοτικό μετασχηματισμό του αγροτικού τομέα. Παράλληλα επιδιώκεται ώστε οι καινοτομίες αυτές να είναι άμεσα και εύκολα διαθέσιμες στη διεθνή αγορά και τους παραγωγούς, ειδικότερα των φτωχότερων κρατών καθώς και αυτών που συνορεύουν με το Ισραήλ. Η στρατηγική αυτή, πέραν των οικονομικών αποτελεσμάτων, μπορεί να

χρησιμοποιηθεί και ως εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής και διπλωματίας, καθώς αγγίζει τον εξαιρετικά ευαίσθητο τομέα του επισιτισμού των πληθυσμών.

Για την Ολλανδία στόχος είναι να εδραιωθεί ως ένας στρατηγικός παραγωγός ασφαλών αγροδιατροφικών προϊόντων που θα ενσωματώνουν θετικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα, με όλο και μεγαλύτερα μερίδια στις παγκόσμιες αγορές. Προς την κατεύθυνση αυτή έχει δοθεί έμφαση στην αντιστροφή των αρνητικών κλιματολογικών συνθηκών με τη δημιουργία εκτεταμένων δικτύων από θερμοκήπια, στη σύμπραξη ερευνητικών κέντρων, πανεπιστημίων και επιχειρήσεων και τέλος στην εκμετάλλευση του πλαισίου της ΚΑΠ για την ενίσχυση νέων αγροτικών μονάδων και την άμβλυση των αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων της παραγωγής.

Είναι λοιπόν αδήριτη ανάγκη και για την Ελλάδα να τεθεί εθνικός στόχος μακροχρόνιας πνοής που θα απαντάει στο τρίπτυχο οικονομική ανάπτυξη με δημιουργία θέσεων εργασίας, εξαγωγές και νέα ψηφιακή εποχή.

Για την Ελλάδα είναι σημαντική η αντιστροφή του αρνητικού εμπορικού ισοζυγίου αγροτικών προϊόντων. Αυτό πρέπει να γίνει παράλληλα με την αντιμετώπιση του προβλήματος επάρκειας στο εσωτερικό της χώρας και τη δυναμική έξοδο των ελληνικών προϊόντων στις διεθνείς αγορές.

Κάθε χώρα έχει την ιστορία της, την κουλτούρα της, τη νοοτροπία της, τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα, τις δυνάμεις και τις αδυναμίες της.

Καμμία χώρα δεν μπορεί να αντιγράψει την άλλη. Καμμία χώρα δεν μπορεί να εφαρμόσει στόχους και μεθόδους που δεν αντιστοιχίζονται με τα δικά της χαρακτηριστικά. Είναι όμως σημαντικό να μην ανακαλύπτουμε συνεχώς την πυρίτιδα, να επιδιώκουμε τη γνώση και την εμπειρία συνεργαζόμενοι με άλλους.

Την συγκριτική αυτή ανάλυση θα ακολουθήσουν συζητήσεις με σπουδαίους Έλληνες ερευνητές, αγρότες και πολιτικούς και αντίστοιχους Ολλανδούς και Ισραηλινούς.

Όλη αυτή η προσπάθεια πιστεύουμε ότι θα βοηθήσει στον καθορισμό του εθνικού στόχου και προσανατολισμού που έχει ανάγκη η χώρα στον αγροτικό τομέα.

«Αγροτική οικονομία για μια Ελλάδα των τεσσάρων εποχών»

Παναγιώτης Σταμπουλίδης,
Στέλεχος βιομηχανίας τροφίμων

Η παρούσα μελέτη του ΔΙΚΤΥΟΥ, αποτελεί ένα πολύ χρήσιμο ανάγνωσμα αφενός για να μπορέσουμε να αντικρίσουμε και να κατανοήσουμε την πραγματικότητα και τις γηγενείς παθογένειες της Αγροτικής Εθνικής μας Οικονομίας, αφετέρου για να πληροφορηθούμε πως χώρες με δυσμενέστερες κλιματολογικά συνθήκες σε σχέση με την Ελλάδα κατάφεραν με την αξιοποίηση της έρευνας και της καινοτομίας να αντιμετωπίσουν, τόσο τις εσωτερικές τους ανάγκες, όσο και να αποτελούν πρότυπα εξωστρέφειας και ανταγωνιστικότητας για την Αγροτική τους Οικονομία.

Τα στοιχεία της έρευνας του κ. Δούκα που προκύπτουν από την μελέτη των Αγροτικών Οικονομιών των χωρών Ισραήλ και Ολλανδίας, δεν πρέπει να τα εκλάβουμε ως απλούς αριθμούς και πρακτικές αντιπαραβάλλοντάς τα με την στάσιμη εικόνα της χώρας μας, αλλά να αποτελέσουν ουσιαστικά συστατικά για την χάραξη μιας εθνικής πολιτικής αναδιάρθρωσης της Αγροτικής μας Οικονομίας. Γίνεται σαφές ότι η όποια ανάπτυξη πρέπει πλέον να δομείται σε στέρεες και αειφόρες πρακτικές. Λαμβάνοντας υπόψιν τις παγκόσμιες καταναλωτικές ανάγκες και τάσεις, τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής που επιδρούν στα μικροκλίματα και την ενσωμάτωση της κινητικότητας μεταναστευτικού ανθρώπινου δυναμικού.

Δεκαετίες τώρα η πολιτεία και οι παραγωγικοί φορείς εγκλώβισαν το αγροκτηνοτροφικό παραγωγικό μοντέλο καθιστώντας το μικρό, αδύνα-

μο, αναχρονιστικό και μη ανταγωνιστικό έναντι των άλλων χωρών που έκαναν ακριβώς τα αντίθετα. Η έλλειψη Εθνικής Αγροτικής Πολιτικής, η πολυδιασπασμένη κρατική μηχανή, η αδυναμία συνεργασιών της εκπαίδευσης με την παραγωγή, η αυτοχρηματοδότηση της έρευνας και καινοτομίας, η απουσία εθνικών προτύπων, η ουτοπία της χρηματοδότησης του «αέρα» κλπ κράτησαν και κρατούν την αγροτική μας οικονομία, ελλειμματική και αδύναμη στο να μπορέσει να διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην ανασύνταξη της εθνικής οικονομίας.

Απέναντι σε όλα αυτά κρίνεται αναγκαίο άμεσα να χαράξουμε μια ρεαλιστική πολιτική για την αναδιάρθρωση της αγροτικής μας οικονομίας στο(με) τρίπτυχο: **Έρευνα - Παραγωγή- Προώθηση**.

- ✓ Έρευνα και καινοτομία που θα χρηματοδοτεί και θα αξιοποιεί πόρους της εκπαίδευσης για την παραγωγική Ελλάδα.
- ✓ Παραγωγή με βάση της εγχώριες και διεθνείς διατροφικές ανάγκες. Η Ελλάδα των τεσσάρων εποχών είναι η πρόκληση για την εθνική μας «ανεξαρτησία».
- ✓ Προώθηση των προϊόντων στις αγορές του κόσμου χτίζοντας το branding τους με τα χαρακτηριστικά της τοποθεσίας και του μικροπεριβάλλοντος και της αξίες του ανθρώπινου παράγοντα.

Η συντήρηση της αγροτικής παραγωγής, που έχει προσαρμοστεί τις τελευταίες δεκαετίες στην παροχή κρατικών ενισχύσεων, παραμέλησε την εξέλιξη και την ανάπτυξη της. Η προσμονή για καλύτερες ημέρες για την αγροτική οικονομία στηριζόταν στη δυναμική που αποκτούσε συνεχώς τόσο η τιμή των προϊόντων όσο και το ίδιο το εισόδημα, παράλληλα με το νέο ενισχυτικό, από πλευράς ευρωπαϊκών ενισχύσεων, περιβάλλον. Η όποια διόρθωση ή και μείωση παρατηρήθηκε την τελευταία δεκαετία ισοσκελίστηκε από το χαμηλό κόστος δανεισμού αλλά και τις επιδοτήσεις από την ΕΕ που εισέρρευσαν στη χώρα. Τι έγινε, λοιπόν, και χάσαμε τον δυναμισμό να αναδιαρθρώσουμε το παραγωγικό μας μοντέλο; Γιατί δεν αδράξαμε την ευκαιρία των νέων αναπτυσσόμενων αγορών αλλά και της ίδιας της κοινής ευρωπαϊκής αγοράς; Πολύ απλά, η αγροτική οικονομία όπως και η υπόλοιπη επιχειρηματικότητα, με αρκετές πάντα φωτεινές

εξαιρέσεις, παραδόθηκε στην αγκαλιά του κρατικού προστατευτισμού και όταν στην υπόλοιπη Ευρώπη οι παραγωγικές τάξεις αναδιάρθρωσαν τις καλλιέργειες τους και εκσυγχρόνιζαν την παραγωγική διαδικασία μειώνοντας τα κόστη, στη χώρα μας επικρατούσε το «όλα τα κιλά, όλα τα λεφτά», δίνονταν παράνομες κρατικές ενισχύσεις και το ΑΕΠ της αγροτικής οικονομίας «μετανάστευσε» στις ανατολικές χώρες.

Η μείωση κοστολογίων, η ενθάρρυνση πρακτικών εξοικονόμησης πόρων, όπως η ενέργεια και το νερό, συχνά με τη χρήση καινοτόμων λύσεων, η θέσπιση κινήτρων για την ένταξη κλήρων σε μεγαλύτερες παραγωγικές εκτάσεις εν είδει «αγροτικών πάρκων», η μείωση της γραφειοκρατίας, η εύλογη φορολογική αντιμετώπιση της μικρής παραγωγής και η ένταξη στην επίσημη οικονομία των μεταναστών που εργάζονται στον κλάδο αποτελούν βασικά σημεία μιας οριζόντιας αγροτικής πολιτικής που θα είναι συμβατή και με επιμέρους στοχευόμενες, γεωγραφικά και όπου υπάρχει ανάγκη, δράσεις, περιλαμβανομένων και των υποδομών, από δρόμους, δίκτυα, κεντρικές αγορές και δημοπρατήρια έως ύδρευση, θερμοκήπια και μονάδες πρώτης μεταποίησης, που μειώνουν το κόστος και διευκολύνουν την πρόσβαση στις αγορές.

Η περίοδος που διανύουμε ίσως είναι η πιο κρίσιμη για την ανασύνταξη της εθνικής οικονομίας και αποτελεί υπαρξιακή ανάγκη η ανακοπή της παρατεταμένης απομείωσης του ΑΕΠ της χώρας. Η Αγροτική Οικονομία έχει να διαδραματίσει διττό ρόλο για την επίτευξη του παραπάνω εθνικού αυτοσκοπού. Η ανασύνταξη της η μή θα επιδράσει τόσο στην αύξηση του ΑΕΠ, όσο και στην μείωση του εμπορικού ελλείμματος. Σκεφτείτε μια χώρα που θα βρίσκει την ανταγωνιστικότητα της σε διάφορους τομείς, όπως την ενέργεια, τα βιομηχανικά προϊόντα, το real estate, την τεχνολογία και της υπηρεσίες αναψυχής, αλλά την ίδια στιγμή 7,5 δις ευρώ θα «εξάγονται» από την παραγωγική έλλειψη αγαθών; Αυτό αργά και βασανιστικά θα μας μετατρέψει σε χώρα της Μέσης Ανατολής, όπου η παραγωγή θα αγροτικών προϊόντων θα αποτελεί εθνικής ασφαλείας πολιτική και όχι αναπτυξιακή που πρέπει και μπορεί να είναι.

Η ανασυγκρότηση της αγροτικής οικονομίας περνάει μέσα από:

- Τη χάραξη Εθνικής Στρατηγικής & «Παραγωγικό Κτηματολόγιο».
- Τη αναδιάρθρωση των καλλιεργειών σε αποδοτικότερες καλλιέργειες.
- Το ετήσιο πλάνο παραγωγής διαμορφώνοντας την «Ελλάδα των 4 εποχών».
- Τη σύνδεση της αγροτικής παραγωγής με την κουζίνα.
- Τις επενδύσεις στον Αγροτουρισμό.
- Τις πολιτικές «Sustainable Agriculture» & την μετατροπή της χώρας σε αειφόρο ερευνητικό και παραγωγικό πόλο.
- Τη ενίσχυση των υποδομών & δικτύων εξωστρέφειας.
- Τη σύνδεση των εξαγωγών με την φορολογική κλίμακα.
- Την οριζόντια άρση κάθε εμποδίου και προαπαιτούμενου για τις εξαγωγές.
- Την δημιουργία φορέα εξωστρέφειας (ΣΔΙΤ) και ενίσχυσης του branding «είναι Ελληνικό, είναι ποιοτικό-is Greek, its Quality» μόνο για την αγροτική οικονομία και τον αγροτουρισμό.

Οι Δυνατότητες μετασχηματισμού της Ελληνικής Γεωργίας: Μαθήματα (διδάγματα) που αντλούνται από τις περιπτώσεις του Ισραήλ και της Ολλανδίας

Δρ. Γιάννης Ελ. Δούκας

ΠΕΡΙΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Αφετηρία της παρούσας μελέτης υπήρξε η διαπίστωση ότι χώρες όπως το Ισραήλ και η Ολλανδία, με **πολύ μικρότερο γεωγραφικό μέγεθος** από την Ελλάδα, **που χαρακτηρίζονται από λιγότερο ευνοϊκές εδαφο-κλιματολογικές συνθήκες** (η Ολλανδία βόρεια χώρα με γενικά ψυχρό κλίμα, το Ισραήλ με μεγάλες εκτάσεις που καλύπτονται από έρημο) αλλά και **με μικρότερη βαρύτητα** του πρωτογενή τομέα στην εθνική οικονομία, παρουσιάζουν σημαντικά επιτεύγματα αναφορικά με την ανάπτυξη **της γεωργίας τους**, με έντονο χαρακτηριστικό τη δυναμική εξωστρέφεια που μεταφράζεται σε σημαντικό αριθμό εξαγωγών αγροτικών προϊόντων και τεχνολογίας αιχμής στις διεθνείς αγορές.

Από την άλλη μεριά, η Ελλάδα, μία χώρα στην οποία επικρατούν γενικά ιδανικές κλιματολογικές συνθήκες αλλά και μία ποικιλία διαφορετικών μικροκλιμάτων που ευνοούν την παραγωγή διαφοροποιημένων προϊόντων, παρουσιάζει ιστορικά και σταθερά ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων, ιδιαίτερα στον τομέα της κτηνοτροφίας. **Παράλληλα ο αγροτικός τομέας της χώρας δυσκολεύεται να προσαρμοστεί στις ανάγκες και τα δεδομένα του νέου παγκόσμιου αγροδιατροφικού μοντέλου.** Ο προβληματισμός γίνεται πιο έντονος αν αναλογιστούμε το

γεγονός ότι η ελληνική γεωργία, κατά τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες, λειτουργεί μέσα στο προστατευμένο πλαίσιο της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ). Η συμμετοχή στην ΚΑΠ, παρά τις όποιες αρνητικές παράπλευρες απώλειες, έχει επιφέρει σημαντικά οικονομικά οφέλη σε όρους άμεσων εισοδηματικών ενισχύσεων (σύστημα επιδοτήσεων) αλλά και σημαντικές χρηματοδοτήσεις από το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης. Επισημαίνεται ότι και η Ολλανδία, ως κράτος μέλος της ΕΕ, συμμετέχει στην ΚΑΠ.

Η μελέτη θα αναπτυχθεί σε τέσσερις ενότητες. Στις τρεις πρώτες θα παρουσιαστεί η εικόνα των αγροτικών τομέων του Ισραήλ της Ολλανδίας και της Ελλάδας με έμφαση στις εξαγωγικές επιδόσεις **και την ανάπτυξη της έρευνας & τεχνολογίας**. Στην τέταρτη ενότητα θα επιχειρηθεί η διατύπωση προτάσεων για την έξοδο της ελληνικής γεωργίας από τον ιστορικό κύκλο της εσωστρέφειας, με βάση τα διδάγματα από τις δύο χώρες και παράλληλα εκμεταλλευόμενη τις δυνατότητες που παρέχονται από τη λειτουργία της ΚΑΠ.

Μεθοδολογικά, θα χρησιμοποιηθούν δευτερογενή στατιστικά στοιχεία, μελέτες και εκθέσεις από έγκυρους διεθνείς οργανισμούς (ΕΥ, ΟΕCD, FAO, World Bank, επιμέρους φορείς των κρατών) καθώς η έκταση της μελέτης, στην παρούσα φάση, δεν επιτρέπει την έρευνα πεδίου.

Η μελέτη προσδοκά, σε ένα πρώτο στάδιο, να χαρτογραφήσει τις δυνατότητες και προοπτικές για **έναν μετασχηματισμό** του ελληνικού αγροτικού τομέα προς ένα νέο σύγχρονο και πιο αποτελεσματικό παραγωγικό μοντέλο, λαμβάνοντας υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ελληνικού αγροτικού χώρου αλλά και το τρέχων πλαίσιο λειτουργίας της ΚΑΠ. Παράλληλα θα προσπαθήσουμε να αναδείξουμε τα μαθήματα που μπορούμε να αντλήσουμε από τις περιπτώσεις του Ισραήλ και της Ολλανδίας.

Ενότητα **1**
Ισραήλ

Το Ισραήλ, είναι μια μικρή σε έκταση χώρα, με συνολικό πληθυσμό 7,8 εκατομμύρια. Η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού συγκεντρώνεται στις πόλεις σε ποσοστό 92,3% και μόνο το 7,7% του πληθυσμού διαμένει σε αγροτικές περιοχές.

[Food and Agricultural Organization (FAO) 2017, στοιχεία 2014].

Το ΑΕΠ ανά κάτοικο αγγίζει τα 37.624,35 δολάρια σε όρους αγοραστικής δύναμης. Η συνολική έκταση της χώρας είναι 2.207 χιλιάδες εκτάρια, η αγροτική γη καταλαμβάνει 537,7 χιλιάδες εκτάρια ενώ τα δάση καλύπτουν 162,8 χιλιάδες εκτάρια.

[FAO 2017, στοιχεία 2014].

Ο Αγροτικός τομέας του Ισραήλ, αν και ιδιαίτερα δυναμικός, αντιπροσωπεύει περίπου το 1,3% του ΑΕΠ, και το 1,1% του συνολικού εργατικού δυναμικού.

[the World Bank, 2018 - στοιχεία 2015].

Διαχρονικά, βασική **εθνική** επιδίωξη αποτελούσε η αυτάρκεια της αγροτικής παραγωγή καθώς και η εφαρμογή πολιτικών στήριξης των ευκαιριών απασχόλησης στην περιφέρεια, σε περιοχές κοντά στα σύνορα του Ισραήλ και μακριά από τις μεγάλες αστικές περιοχές. Για την προώθηση αυτών των στόχων, η κυβέρνηση του Ισραήλ παρείχε μια ποικιλία μέτρων στήριξης και προστασίας για μια σειρά γεωργικών προϊόντων. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, η δέσμευση για αυτάρκεια **έχει οπισθοχωρήσει με αποτέλεσμα** την αυξημένη εξάρτηση από τις εισαγωγές που συμπληρώνουν την εγχώρια παραγωγή βασικών προϊόντων διατροφής (www.export.gov, 2017). Χαρακτηριστικά, **για το 2014 καταγράφηκε έλλειμα στο εμπορικό ισοζύγιο των αγροτικών προϊόντων της τάξης των 1.935 εκατομμυρίων δολαρίων**. Αξίζει να σημειωθεί ότι το ισραηλινό κράτος, αντίθετα με την περίπτωση των περισσότερων άλλων οικονομιών του ΟΟΣΑ, συνεχίζει να διατηρεί τον έλεγχο στους περισσότερους χερσαίου και υδάτινους πόρους της χώρας. Ένα επιπλέον χαρακτηριστικό της ισραηλινής γεωργίας είναι η κυριαρχία των συνεταιριστικών σχημάτων που αντιπροσωπεύουν το 80% της συνολικής γεωργικής παραγωγής (www.export.gov, 2017).

Το κύριο εξαγωγικό προϊόν είναι τα οπωροκηπευτικά προϊόντα **που παρουσιάζονται πλεονασματικά κατά 861 εκατομμύρια δολάρια (FAO, 2017 - στοιχεία 2014)**. Εκτός από τα οπωροκηπευτικά, τα γεωργικά λιπάσματα αποτελούν σημαντικό εξαγωγικό προϊόν για το Ισραήλ. **Συνολικά, οι εξαγωγές αγροτικών προϊόντων αντιπροσωπεύουν πάνω από το 4% των συνολικών εξαγωγών της χώρας**. Σύμφωνα με το Υπουργείο Γεωργίας και Ανάπτυξης της Υπαίθρου, του Ισραήλ (Ministry of Agriculture and Rural Development), για το 2016, η αξία των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων (φρέσκων και μεταποιημένων) αποτιμήθηκε σε 2,2 δισεκατομμύρια δολάρια. Η αξία των εξαγωγών των φρέσκων προϊόντων ανήλθε σε περίπου 1,3 δισεκατομμύρια δολάρια. Επισημαίνεται ότι το μεγαλύτερο μέρος των εξαγωγών (53% για το 2016) κατευθύνεται στην Δυτική Ευρώπη (www.moag.gov.il/en, 2018).

Καθώς η στήριξη των αγροτικών προϊόντων αποτελούσε για χρόνια κεντρική εθνική επιλογή, οι εγχώριοι καταναλωτές αντιμετωπίζουν υψηλές τιμές σε σχέση με τα διεθνή επίπεδα. Ένα από τα κυβερνητικά μέτρα για τη μείωση του κόστους ζωής αφορά σε μία δραστική μεταρρύθμιση για τη μείωση των δασμών στις εισαγωγές βασικών ειδών διατροφής και αγροτικών προϊόντων, με επακόλουθη μείωση της τιμής τους. Τον Ιανουάριο του 2014, η ισραηλινή κυβέρνηση ενέκρινε τη σύσταση επιτροπής που θα επικεντρωθεί στη μείωση των τιμών των τροφίμων προωθώντας παράλληλα εισαγωγές προϊόντων διατροφής. Στόχος της πολιτικής είναι να ανοίξει την ισραηλινή αγορά σε ποικίλες εισαγωγές «μη ευαίσθητων» προϊόντων διατροφής (π.χ. ζυμαρικά, δημητριακά, ψητά προϊόντα, ρύζι κ.λπ.), εκθέτοντας έτσι την αγορά στον ανταγωνισμό και μειώνοντας την τιμή για τους καταναλωτές. Η μεταρρύθμιση δεν ισχύει για τα «ευαίσθητα τρόφιμα», όπως τα παιδικά παρασκευάσματα, τα ζωικά προϊόντα και άλλα. Επιπλέον, τα Υπουργεία Οικονομικών και Γεωργίας του Ισραήλ ετοιμάζονται να δρομολογήσουν τη σημαντικότερη μεταρρύθμιση στον τομέα της γεωργίας από τη δεκαετία του 1950. Αυτή θα περιλαμβάνει την κατάργηση των ποσοστώσεων παραγωγής και την άρση των δασμολογικών μέτρων. Το παρόν σύστημα προστασίας θα αντικατασταθεί με εργαλεία για την άμεση στήριξη των γεωργών, σύμφωνα με τις συστάσεις του ΟΟΣΑ.

Κεντρική πολιτική αποτελούν οι επενδύσεις σε τεχνολογίες αιχμής αναφορικά με τις γεωργικές πρακτικές καθώς και η εξαγωγή των εφαρμογών αυτών στις παγκόσμιες αγορές. Από το 2004 οι δαπάνες για την έρευνα και την τεχνολογία αντιπροσωπεύουν το 17% του συνολικού προϋπολογισμού για τον αγροτικό τομέα (www.export.gov, 2017). **Εξαιτίας της μεγάλης έκτασης που καλύπτεται από έρημο**, έχουν αναπτυχθεί σημαντικές καινοτομίες στον τομέα της άρδευσης όπως η μέθοδος στάγδην και οι μηχανισμοί μικρό-άρδευσης που πλέον χρησιμοποιούνται ευρέως σε παγκόσμιο επίπεδο. Επιπλέον έχουν αναπτυχθεί μέθοδοι παρακολούθησης και καταγραφής για την ακριβέστερη αποτύπωση της κατάστασης των υδάτων, ποσοτικά και ποιοτικά. Τέλος σημαντική βαρύτητα δίνεται στην αγροτική επιχειρηματικότητα, εφοδιάζοντας τους παραγωγούς με

εργαλεία ηλεκτρονικού επιχειρήν που τους βοηθούν να ελέγχουν και να προγραμματίζουν πιο αποτελεσματικά την παραγωγή, τα δίκτυα διάθεσης και τις δυνατότητες περεταίρω επέκτασης των παραγωγικών τους μονάδων.

Η παγκόσμια παρουσία του Ισραήλ στο πεδίο της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας είναι ιδιαίτερα σημαντική, καθώς συνεργάζεται με διεθνείς οργανισμούς και συμμετέχει ενεργά σε προγράμματα διάχυσης ερευνητικών αποτελεσμάτων και παραγόμενης γνώσης προς χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου. Για παράδειγμα, εκτός από την **παροχή τεχνικής βοήθειας στα προγράμματα του FAO** για την ανάπτυξη ικανοτήτων στη διαχείριση παρασίτων και φυτοφαρμάκων, η υπηρεσία διεθνούς ανάπτυξης του Ισραήλ διοργανώνει τακτικά εκπαιδευτικές συνεδρίες τεχνικής κατάρτισης που καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα της γεωργικής δραστηριότητας. Τα αποτελέσματα κυκλοφορούν στους ενδιαφερόμενους φορείς του FAO στις αναπτυσσόμενες χώρες, πολλοί από τους οποίους συμμετέχουν και επωφελούνται από εξειδικευμένα προγράμματα κατάρτισης (FAO, 2017). Παρακάτω ακολουθούν σημαντικές εφαρμογές που έχουν εδραιώσει το Ισραήλ ως έναν από τους σημαντικότερους παραγωγούς έξυπνων λύσεων για την παραγωγή ασφαλών και φθηνών αγροτικών προϊόντων με στόχο την κάλυψη των συνεχώς αυξανόμενων αναγκών για τρόφιμα, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, σύμφωνα με τη διαδικτυακή επιθεώρηση *ISRAEL21c*.

Άρδευση με σταγόνες

Αν και δεν αποτελούν καινοτομία του Ισραήλ, οι ισραηλινές λύσεις στάγδην και μικρο-άρδευσης έχουν εξαπλωθεί παγκοσμίως. Από το 1965, έχουν γίνει σημαντικές βελτιώσεις στην υδραυλική μηχανική και έχει δημιουργηθεί ένα εκτεταμένο δίκτυο σωληνώσεων που απλώνεται μέχρι και την έρημο. Σε διεθνές επίπεδο, η εξαγωγή της συγκεκριμένης τεχνολογίας έχει δώσει λύσεις σε πολλές αγροτικές και φτωχές χώρες. Για παράδειγμα, στη Σενεγάλη, η χρήση του συστήματος άρδευσης «Tira»

(χρησιμοποιεί τη βαρύτητα όταν δεν υπάρχει νερό ή υψηλή πίεση νερού), είχε σαν αποτέλεσμα 700 γεωργικές οικογένειες να αυξήσουν κατά τρεις φορές την ετήσια παραγωγή τους, αξιοποιώντας την προηγουμένως άγονη γη. Παρόμοια αποτελέσματα υπάρχουν στην Κένυα, τη Νότια Αφρική, το Μπενίν και το Νίγηρα.

Κουκούλια για σιτηρά

Τα κουκούλια «GrainPro», που έχουν σχεδιαστεί από επιστήμονες στο Ισραήλ, παρέχουν έναν απλό και φθηνό τρόπο για τους αγρότες να διατηρούν ασφαλή την παραγωγή σιτηρών τους κάτω από αντίξοες κλιματολογικές συνθήκες. Ουσιαστικά πρόκειται για ειδικά σχεδιασμένες τεράστιες σακούλες που απομονώνουν το νερό και τον αέρα. Η συγκεκριμένη καινοτομία προσδοκά να δώσει λύση σε ένα σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι παραγωγοί σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες. Μέχρι και το 50% από κάθε συγκομιδή σιτηρών χάνεται από τα παράσιτα και τη μούχλα. Αυτό συμβαίνει καθώς οι αγρότες στις αναπτυσσόμενες χώρες τείνουν να αποθηκεύουν τις καλλιέργειές τους σε πρωτόγονα καλάθια ή τσάντες, χώροι αποθήκευσης που δεν είναι οι καταλληλότεροι για την αποφυγή αλλοίωσης της παραγωγής σε κλιματολογικές συνθήκες που χαρακτηρίζονται από ακραίες θερμοκρασίες και υψηλά επίπεδα υγρασίας.

Εξειδικευμένες λύσεις αγροκτήματος

Η εφαρμογή On-Line Agricultural Knowledge (AKOL) αφορά σε ένα λογισμικό που υποστηρίζει τους παραγωγούς σε καλλιέργειες όπως φρούτα και λαχανικά, στην εκτροφή πουλερικών και αγελάδων και στην ολοκληρωμένη διαχείριση αμπελώνων και ελαιώνων.

Η συγκεκριμένη εφαρμογή χρησιμοποιεί το «σύννεφο» της IBM και έτσι διευκολύνεται η πρόσβαση όλων των ενδιαφερομένων οπουδήποτε στον κόσμο σε συμβουλευτικές υπηρεσίες υψηλού επιπέδου από ισραηλινούς εμπειρογνώμονες. Εκατοντάδες χιλιάδες αγρότες μπορούν να

λάβουν εξειδικευμένες λύσεις, να οργανώσουν ομαδικές αγορές εισροών και να επικοινωνήσουν με άλλους παραγωγούς.

Μέσω της εφαρμογής λογισμικού, οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να λαμβάνουν κατεύθυνση για όλα τα στάδια στην αλυσίδα παραγωγής, από τη σπορά μέχρι και τη συγκομιδή και τελικά τη διάθεση του προϊόντος. Επίσης παρέχονται πληροφορίες για την αντιμετώπιση της ξηρασίας, την επιλογή των καλλιεργειών που προσαδιάζουν με τις εδαφικές και κλιματολογικές συνθήκες στην περιοχή τους, την εφαρμογή των καταλληλότερων διαδικασιών αποθήκευσης και ελέγχου θερμοκρασίας βάσει του κλίματος, καθώς και την αποτελεσματικότερη λειτουργία μιας σύγχρονης αγροτικής εκμετάλλευσης.

Συστήματα προστασίας της καλλιέργειας

Η συνολική αγορά φυτοφαρμάκων αποτιμάται παγκοσμίως σε περισσότερα από 15 δισεκατομμύρια δολάρια, εκ των οποίων περίπου το ένα τέταρτο είναι αφιερωμένο σε ζιζανιοκτόνα που εφαρμόζονται στο έδαφος. Η ισραηλινή προσέγγιση ενσωματώνει ζιζανιοκτόνα που δεν επιτρέπουν την διείσδυση της μόλυνσης σε βαθύτερα εδαφικά στρώματα. Αυτό αυξάνει την αποτελεσματικότητά τους και μειώνει τις απαιτούμενες δόσεις. Επακόλουθα, μπορούν να επιτευχθούν υψηλά επίπεδα ελέγχου αναφορικά με την ποσότητα του φυτοφαρμάκου, αμβλύνοντας σε μεγάλο βαθμό τις αρνητικές περιβαλλοντικές επιπτώσεις και μειώνοντας δραστικά το κόστος παραγωγής. Με αυτό τον τρόπο παράγονται διεθνώς ανταγωνιστικά προϊόντα που ενσωματώνουν την ασφάλεια του καταναλωτή και ένα πιο περιβαλλοντικά φιλικό τρόπο παραγωγής.

Αλιεία στην έρημο

Καθώς η υπεραλίευση αποτελεί σοβαρή απειλή για τον εφοδιασμό σε τρόφιμα, δεδομένου ότι τα ψάρια αποτελούν την κύρια πηγή πρωτεΐνης για εκατοντάδες εκατομμύρια ανθρώπους, έχει αναπτυχθεί το σύστημα GFA

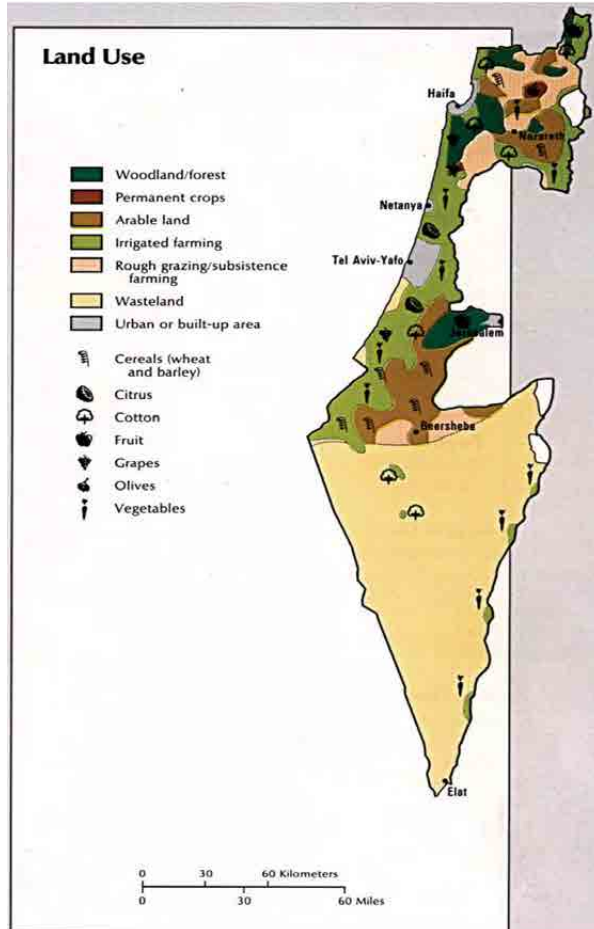
(Grow Fish Anywhere). Το ισραηλινό σύστημα «μηδενικής απόρριψης» εξαλείφει τα περιβαλλοντικά προβλήματα στη συμβατική ιχθυοκαλλιέργεια και δεν εξαρτάται από την ηλεκτρική ενέργεια ή την εγγύτητα σε υδάτινους όγκους. Η μεγαλύτερη εγκατάσταση που χρησιμοποιεί τεχνολογία GFA βρίσκεται στη Νέα Υόρκη με παραγωγή περίπου 100 τόνους κατά το 2010.

Ανθεκτικότεροι σπόροι για καλύτερες καλλιέργειες

Στο Εβραϊκό Πανεπιστήμιο οι ερευνητές Ilan Sela και ο Haim D. Rabinowitch ανέπτυξαν την «TraitUP», μια τεχνολογία που εμποδίζει την εισαγωγή γενετικών υλικών στους σπόρους χωρίς να τροποποιεί το DNA τους. Αυτή η μέθοδος βελτιώνει άμεσα και αποτελεσματικά τα φυτά προτού ακόμη σπαρθούν. Εφαρμογές υπάρχουν στη θεραπεία ασθενειών σε οπωρώνες, ελαιώνες και φυτώρια. Εκτιμάτε πως η συγκεκριμένη τεχνολογία θα επηρεάσει σημαντικά τις παγκόσμιες αγορές των βασικών αγροδιατροφικών προϊόντων

ΧΑΡΤΗΣ 1.

[Ισραήλ - Χρήσεις γης, καλλιέργειες]

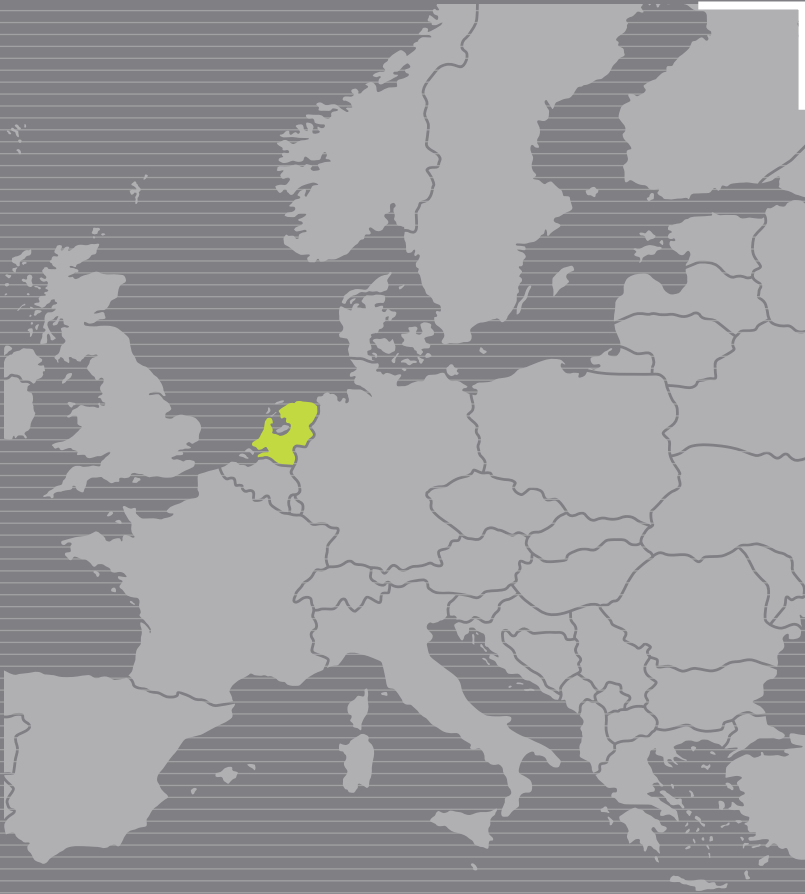

Πηγή: <http://www.mapcruzin.com>

Συμπερασματικά, βασική επιλογή του Ισραήλ, κατά την τρέχουσα περίοδο, αποτελεί η μετατόπιση από μια γεωργική οικονομία σε μια πιο εξελιγμένη, βιομηχανοποιημένη οικονομία με διαφοροποιημένη παραγωγική βάση. Όπως περιεγράφηκε, στον αγροτικό χώρο παρατηρείται μια σημαντική μετατόπιση που, **μεταξύ άλλων**, ενσωματώνει τεχνολογίες αιχμής **για την ορθολογικότερη χρήση των υδάτινων πόρων** και στη χρήση φυτοφαρμάκων. **Όπως αναφέρθηκε, αλλά αποτυπώνεται και στο χάρτη 2, ακόμη και στην έρημο, που καταλαμβάνει σχεδόν τη μισή έκταση της χώρας, έχει καταστεί δυνατό να υπάρχουν καλλιέργειες οπωροκηπευτικών και βαμβακιού. Παράλληλα**, αποτελεί κεντρική επιδίωξη, οι περισσότερες από τις νέες τεχνολογίες να είναι άμεσα και εύκολα διαθέσιμες στη διεθνή αγορά και τους παραγωγούς, ειδικότερα των φτωχότερων κρατών καθώς και αυτών που συνορεύουν με το Ισραήλ. Η στρατηγική αυτή, πέραν των οικονομικών αποτελεσμάτων, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής και διπλωματίας.

Ενότητα 2

Ολλανδία

Η Ολλανδία είναι μια μικρή σε έκταση, πυκνοκατοικημένη χώρα, με συνολικό πληθυσμό 16.979.120. Το 19,3% του πληθυσμού κατοικεί σε αγροτικές περιοχές το 36,0% σε ενδιάμεσες και το υπόλοιπο 44,7% σε αστικές.

[ΕΕ, 2017].

Το ΑΕΠ της χώρας, για το 2016, σε όρους αγοραστικής δύναμης έφτασε τα 638.828,4 εκατομμύρια ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί 4,7% του ΑΕΠ στην ΕΕ-28. Το ΑΕΠ ανά κάτοικο σε όρους αγοραστικής δύναμης αγγίζει τα 37.624,35 ευρώ, και διαμορφώνεται σε αρκετά υψηλότερο επίπεδο από τον αντίστοιχο μέσο όρο στην ΕΕ-28 που κυμαίνεται περίπου στα 28.900 ευρώ.

[Eurostat, 2017].

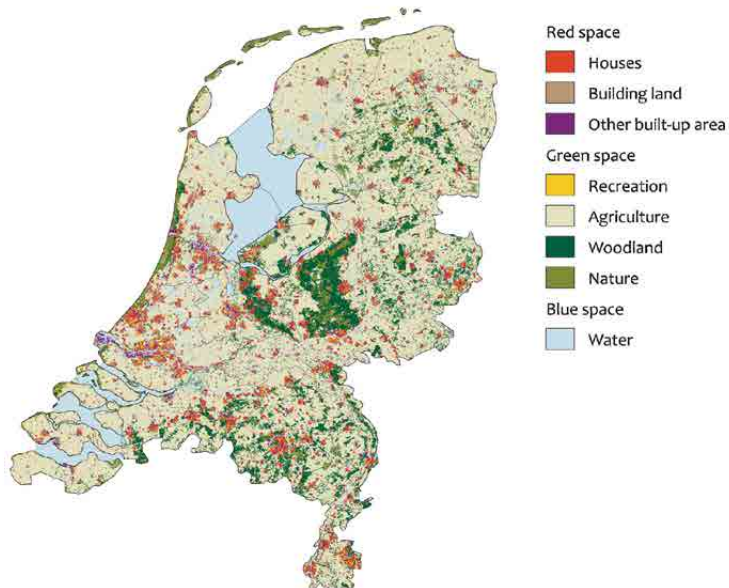
Αναφορικά με το διεθνές εμπόριο αγαθών και υπηρεσιών παρουσιάζει καθαρά θετικό ισοζύγιο καθώς η αξία των συνολικών εξαγωγών ανέρχεται σε 561.977 εκατομμύρια ευρώ και η αντίστοιχη των εισαγωγών σε 486.274 εκατομμύρια ευρώ, δημιουργώντας ένα σημαντικό πλεόνασμα ύψους 75.703 εκατομμυρίων ευρώ. Η ίδια εικόνα εμφανίζεται και στα αγροτικά προϊόντα, όπως θα δειχθεί παρακάτω. Τέλος η γενική κυβέρνηση παρουσιάζει θετικό ισοζύγιο που αντιστοιχεί στο 0,4% του ΑΕΠ και παράλληλα το χρέος της γενικής κυβέρνησης ανέρχεται στο 62.3% του ΑΕΠ (ΕΕ 2017).

Η συνολική έκταση της χώρας είναι 4.154 χιλιάδες εκτάρια, η αγροτική γη καταλαμβάνει 1.839,1 χιλιάδες εκτάρια ενώ τα δάση καλύπτουν 375,4 χιλιάδες εκτάρια (FAO 2017, στοιχεία 2014). Όπως απεικονίζεται στο χάρτη 2 τα τέσσερα πέμπτα της έκτασής της χρησιμοποιούνται στην γεωργία, την αναψυχή και την διαχείριση δασικών εκτάσεων και του φυσικού τοπίου.

ΧΑΡΤΗΣ 2.

Land use in the Netherlands, 2012

Source: CBS, Land Registry.

CBS/jan16
www.clo.nl/en006110

Πηγή: <http://www.clo.nl/en/indicators/en0061-land-use-in-the-netherlands>

Ο Αγροτικός τομέας στην Ολλανδία αντιπροσωπεύει το 1,8 του ΑΕΠ (μ.ο ΕΕ-28: 1,5%) και το 2,1% του εργατικού δυναμικού της χώρας. Η μέση εκμετάλλευση είναι 27,4 εκτάρια και χαρακτηριστικός είναι ο χαμηλός μέσος όρος ηλικίας των απασχολούμενων στη γεωργία σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη μέλη της ΕΕ. Η αξία της παραγωγής αγροτικών προϊόντων για το 2016 ανήλθε σε 23.671,8 εκατομμύρια ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί στο 6,6% της συνολικής αξίας παραγωγής αγροτικών προϊόντων της ΕΕ-28 (DG Agri, 2017). **Αξίζει να σημειωθεί πως το 70,8% της φυτικής παραγωγής κατευθύνεται στην ανθοκομία και τα λαχανικά. Τέλος η παραγωγή κατανέμεται σχεδόν ομοιόμορφα μεταξύ της φυτικής και της ζωικής σε ποσοστά 57% και 43%, αντίστοιχα (<https://www.government.nl/Ministry of Agriculture Nature and Food>, 2018)**

Ο αγροτικός τομέας της χώρας παρουσιάζει μία αξιοσημείωτη δυναμική εξωστρέφεια. Η Ολλανδία είναι ο δεύτερος μεγαλύτερος εξαγωγέας αγροτικών προϊόντων παγκοσμίως, μετά τις Η.Π.Α. και **κατέχει την πρώτη θέση στην ΕΕ-28**. Οι συνολικές εξαγωγές αγροτικών προϊόντων αποτιμήθηκαν σε 84,9 δις ευρώ για το 2016 ενώ η αξία των αντίστοιχων εισαγωγών έφτασε στα 75,7 δις ευρώ, δημιουργώντας ένα πλεόνασμα στο εμπορικό ισοζύγιο αγροτικών προϊόντων αξίας 9,2 δις ευρώ (DG Agri, 2017). Οι εξαγωγές κυρίως κατευθύνονται προς την αγορά της ΕΕ-28, **με κύριους αποδέκτες την Γερμανία το Βέλγιο και το Ηνωμένο Βασίλειο**. Η Ολλανδία εξάγει ένα ευρύ φάσμα αγροτικών προϊόντων, με πιο σημαντικά τα φρούτα και τα λαχανικά στα οποία κατατάσσεται ανάμεσα στις τρεις σημαντικότερες χώρες παραγωγούς διεθνώς, μαζί με την Ισπανία και τις Η.Π.Α., με αξία εξαγωγών 11.1 δις ευρώ για το 2015. Είναι ενδιαφέρον ότι ανταγωνίζεται την Ισπανία με σαφώς πιο ευνοϊκές κλιματολογικές συνθήκες για την παραγωγή τέτοιων προϊόντων και τις ΗΠΑ με έκταση 270 φορές μεγαλύτερη από αυτήν της Ολλανδίας. *Η Ολλανδία επίσης, είναι ο κορυφαίος εξαγωγέας πατάτας και κρεμμυδιού στον κόσμο. Επίσης, περισσότερο από το ένα τρίτο του συνολικού παγκόσμιου εμπορίου σπόρων και λαχανικών προέρχεται από τις Κάτω Χώρες.*

Επιπρόσθετα, σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της ολλανδικής κυβέρνησης για το 2017, σημειώθηκαν σημαντικές εξαγωγικές επιδόσεις στα ανθοκομικά προϊόντα (9,1 δις. ευρώ), στα γαλακτοκομικά και τα αυγά (8,9 δις. ευρώ), στο κρέας (8,3 δις. ευρώ), στα λαχανικά (6,7 δις. ευρώ) και στα υλικά και προϊόντα τεχνολογίας (9,1 δις. ευρώ) (<https://www.government.nl>/ Ministry of Agriculture Nature and Food, 2018). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι τρεις από τις μεγαλύτερες εταιρείες τροφίμων, σε παγκόσμιο επίπεδο, είναι ολλανδικές.

Καθώς η αγροτική παραγωγή είναι μεγάλης κλίμακας και εντατική παράγονται ανεπιθύμητες επιπτώσεις στο περιβάλλον και το κλίμα. Η παραγωγικότητα και οι αποδόσεις ανά εκτάριο είναι υψηλές. Οι παραγωγοί κάνουν εκτεταμένη χρήση λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων (το 75% της γεωργικής γης ταξινομείται ως υψηλών εισροών ανά εκτάριο, σε σύγκριση με συνολικό μέσο όρο 26% στην ΕΕ-28). Επακόλουθα η έντονη φύση της ολλανδικής γεωργίας αναπόφευκτα ασκεί υψηλή πίεση σε ορισμένα οικοσυστήματα (EC, Factsheet on 2014-2020 Rural Development Programme for the Netherlands, 2017).

Για το λόγο αυτό, κατά τα τελευταία χρόνια, δίνεται μεγάλη έμφαση στους περιβαλλοντικά φιλικούς τρόπους παραγωγής και στην τήρηση αυστηρών προτύπων ασφάλειας στη ζωική και την φυτική παραγωγή. Κεντρική επιδίωξη αποτελεί η εδραίωση φήμης (brandname) για τα ολλανδικά αγροτικά προϊόντα που να ενσωματώνει χαρακτηριστικά ποιότητας και ασφάλειας για τους καταναλωτές. Παράλληλα επιχειρείται η μεγαλύτερη δυνατή διεύδυση της νέας τεχνολογίας στην διαδικασία παραγωγής, διοίκησης των εκμεταλλεύσεων και εμπορίας των προϊόντων στις αγορές. Για το λόγο αυτό στο τρέχων Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης, που χρηματοδοτείται από την Ε.Ε., δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην αποκατάσταση, διατήρηση και ενίσχυση οικοσυστημάτων που σχετίζονται με τη γεωργία και τη δασοκομία. Στόχος είναι **η ποιοτική αναβάθμιση του φυσικού περιβάλλοντος** στις αγροτικές περιοχές. Για το σκοπό αυτό, το 56% της στήριξης διατίθεται για τη βελτίωση του τοπίου, την τόνωση της βιοποικιλότητας και τη βελτίωση της διαχείρισης των υδάτων και του εδάφους

στο 6% της συνολικής γεωργικής γης. Οι Κάτω Χώρες στοχεύουν στη βελτίωση της βιοποικιλότητας και της διαχείρισης των υδάτων και του εδάφους με τη δημιουργία ενός ολοκληρωμένου προγράμματος διαχείρισης του γεωργικού τοπίου (EC, Factsheet on 2014-2020 Rural Development Programme for the Netherlands, 2017).

Επιπρόσθετα, στην προσπάθεια για περιορισμό των αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων αλλά και για την μεγαλύτερη μείωση του κόστους παραγωγής, εδώ και δύο δεκαετίες, αποτελεί εθνική στρατηγική ο δραστικός περιορισμός της ποσότητας των εισροών που χρησιμοποιούνται σε όλο το φάσμα της παραγωγικής διαδικασίας. Η δέσμευση αυτή, από όλους τους εμπλεκόμενους δρώντες, αποτυπώνεται στη διακήρυξη *«Δύο φορές περισσότερα τρόφιμα που χρησιμοποιούν τους μισούς πόρους»*. Από το 2000, έχει μειωθεί η εξάρτηση από το νερό για βασικές καλλιέργειες έως και 90% και έχει ελαχιστοποιηθεί η χρήση χημικών φυτοφαρμάκων στα θερμοκήπια. Τέλος, από το 2009 έχει μειωθεί η χρήση αντιβιοτικών στη ζωική παραγωγή κατά 60% (National Geographic, 9/2017). Σε όρους ενδιάμεσης κατανάλωσης, η παραπάνω τάση επιβεβαιώνεται καθώς, ενδεικτικά, παρατηρείται σωρευτική μείωση των δαπανών για εισροές της τάξης του 3% κατά τα έτη 2014-16 (Eurostat, Economic Accounts for Agriculture, 3/2017).

Σημαντικό ρόλο στην δυναμική εξέλιξη της ολλανδικής γεωργίας και του αγροδιατροφικού της τομέα, έχουν διαδραματίσει οι επενδύσεις για τη δημιουργία ενός εκτεταμένου δικτύου με θερμοκήπια. Αυτές οι γεωργικές εκμεταλλεύσεις που ουσιαστικά ελέγχουν τις κλιματολογικές συνθήκες για την παραγωγή, επιτρέπουν σε μια χώρα που προσεγγίζει τον Αρκτικό Κύκλο να είναι παγκόσμιος ηγέτης στην παραγωγή προϊόντων που προσιδιάζουν στο κλίμα μεσογειακών χωρών. Ενδεικτικό αυτής της προσπάθειας είναι ότι υπάρχουν ενιαία συστήματα θερμοκηπίων τα οποία καλύπτουν μέχρι και 175 στρέμματα (National Geographic, 9/2017).

Από την άλλη μεριά, λόγω των χαμηλών περιθωρίων κέρδους, εξακολουθεί να αποτελεί πρόκληση για την Ολλανδία η περεταίρω τόνωση της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας ώστε να διατηρήσει την παγκό-

σμια ανταγωνιστική της θέση. Παράλληλα, εξίσου σημαντικό κρίνεται να ενισχυθούν τα δίκτυα μεταφοράς γνώσης στον αγροτικό χώρο και η αποτελεσματικότερη διασύνδεση με τα παραγόμενα ερευνητικά αποτελέσματα πανεπιστημιακών και άλλων ιδρυμάτων. Στόχος είναι να διευκολύνει την υιοθέτηση της καινοτομίας σε ευρεία κλίμακα και να ενισχυθεί ακόμη περισσότερο η «γεωργία ακρίβειας» (EC, Factsheet on 2014-2020 Rural Development Programme for the Netherlands, 2017).

Προς αυτή την κατεύθυνση κινείται η προσπάθεια που επιτελείται στο Wageningen University & Research (WUR), που βρίσκεται 50 μίλια νοτιο-ανατολικά του Άμστερνταμ. Αναγνωρίζεται διεθνώς ως κορυφαίο ίδρυμα γεωργικής έρευνας και αποτελεί το βασικό πυλώνα της Food Valley, μιας επεκτατικής ομάδας νέων επιχειρήσεων γεωργικής τεχνολογίας και πειραματικών εκμεταλλεύσεων. Το όνομα είναι εσκεμμένος υπαινιγμός στο Silicon Valley της Καλιφόρνιας, με το WUR να αναγνωρίζει το ρόλο του Stanford University στην σύμπραξη του ακαδημαϊκού και του επιχειρηματικού πνεύματος.

Ο Ernstvanden Ende, διευθύνων σύμβουλος της ομάδας φυτικών επιστημών του WUR, θέλοντας να τονίσει την προσέγγιση της Food Valley δηλώνει. «Οι μισοί από εμάς διαχειρίζονται τις φυτικές επιστήμες, αλλά το άλλο μισό επιβλέπει εννέα ξεχωριστές επιχειρηματικές μονάδες που συμμετέχουν στην έρευνα για την επίτευξη εμπορικών συμφωνιών. «Μόνο αυτό το μίγμα» του επιστήμονα, σε συνδυασμό με την αγορά, «μπορεί να αντιμετωπίσει την πρόκληση που απλώνεται μπροστά» (National Geographic, 9/2017).

Παράλληλα, από την Ολλανδική κυβέρνηση, σε συνεργασία με την ΕΕ, έχουν εγκριθεί μέτρα για την ενίσχυση της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας στον αγροτικό χώρο, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα την βιωσιμότητα και την προστασία του περιβάλλοντος. Μεταξύ άλλων, το πρόγραμμα προβλέπει την πραγματοποίηση καινοτόμων, βιώσιμων επενδύσεων στο 5% των αγροτών (περίπου 3500 αγροκτήματα). Καθώς η καινοτομία αποτελεί βασικό μοχλό ανάπτυξης, ενισχύονται τα δίκτυα συνεργασίας μεταξύ των παραγωγών, των ερευνητικών κέντρων, και των

θεσμών της αγοράς με σκοπό την ανταλλαγή πληροφοριών και γνώσης. Σχεδόν 175 έργα συνεργασίας θα δημιουργηθούν και περίπου 18.000 άτομα θα εκπαιδευτούν (EC, Factsheet on 2014-2020 Rural Development Programme for the Netherlands, 2017).

Από την άλλη μεριά, παρατηρείται δισταγμός να πραγματοποιηθούν επενδύσεις υψηλής επικινδυνότητας και οι νέοι αγρότες έχουν περιορισμένη πρόσβαση σε φθηνή χρηματοδότηση κατά την έναρξη της δραστηριότητάς τους. Οπότε, είναι απαραίτητη η δημιουργία αποτελεσματικών χρηματοδοτικών εργαλείων για την πραγματοποίηση των απαραίτητων επενδύσεων διαρθρωτικού χαρακτήρα. Για να αντιμετωπιστεί η παραπάνω κατάσταση, στο τρέχον πρόγραμμα αγροτικής ανάπτυξης, έχει δημιουργηθεί συγκεκριμένο μέτρο για τους νέους αγρότες με στόχο να στηριχθούν στοχευμένες επενδυτικές δράσεις κατά την έναρξη της δραστηριότητάς τους. Επιπλέον, προκειμένου να δοθεί κίνητρο στους επιχειρηματίες-παραγωγούς να προβούν σε καινοτόμες επενδύσεις υψηλού κινδύνου, προβλέπεται η σύσταση ενός ταμείου εγγύησης. Το πρόγραμμα θα στηρίξει τη διαχείριση του γεωργικού κινδύνου μέσω ασφαλιστικών προγραμμάτων για όλες τις καιρικές συνθήκες.

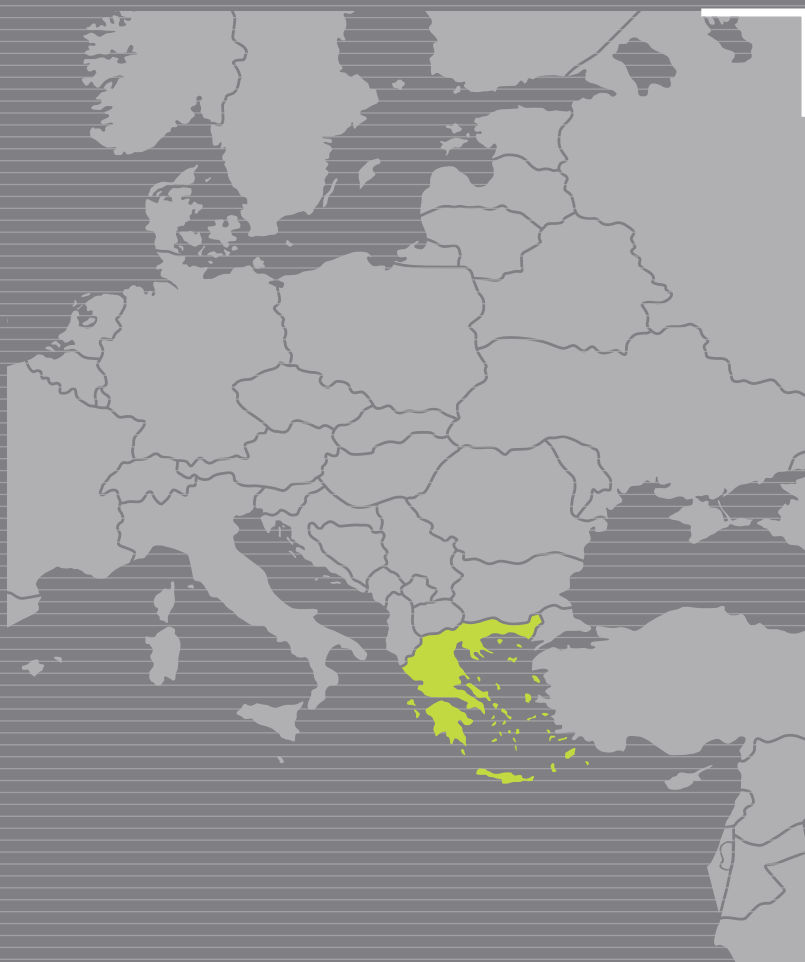
Καθώς έχει εδραιωθεί ως ένας από τους βασικούς προμηθευτές αγροτικών προϊόντων παγκοσμίως, η Ολλανδία θέτει την πρόκληση. **Όπως υποστηρίζει ο VandenEnde, ο πλανήτης πρέπει να παράγει περισσότερα τρόφιμα τις επόμενες τέσσερις δεκαετίες από ό, τι όλοι οι αγρότες στην ανθρώπινη ιστορία.** Αυτό συμβαίνει επειδή μέχρι το 2050, η Γη θα φιλοξενήσει έως και 10 δισεκατομμύρια ανθρώπους, από τα σημερινά 7,5 δισεκατομμύρια. Εάν δεν επιτευχθούν τεράστιες αυξήσεις της γεωργικής απόδοσης, που συνοδεύονται από μαζικές μειώσεις στη χρήση νερού και ορυκτών καυσίμων, ένα δισεκατομμύριο ή περισσότερα άτομα ενδέχεται να αντιμετωπίσουν την πείνα. Η πείνα θα μπορούσε να είναι το πιο επείγον πρόβλημα του 21ου αιώνα και οι οραματιστές που εργάζονται στην FoodValley πιστεύουν ότι έχουν βρει καινοτόμες λύσεις. Τα μέσα για την αποτροπή της καταστροφικής πείνας είναι εφικτά. Η αισιοδοξία του βασίζεται στην ανατροφοδότηση γνώσης και πληροφορίας από περισσότερα

από χίλια έργα WUR σε πάνω από 140 χώρες, καθώς και στα επίσημα συμβόλαια με κυβερνήσεις και πανεπιστήμια σε έξι ηπείρους για την ανταλλαγή και την εφαρμογή των ερευνητικών αποτελεσμάτων. (National Geographic, 9/2017).

Ανεξάρτητα με τον αν κάποιος συμφωνεί με όλο το φάσμα της παραπάνω δήλωσης, αυτή δείνει το στίγμα του στρατηγικού σχεδιασμού για τον ολλανδικό αγροτικό τομέα. Που δεν είναι άλλος, από το να να εδραιωθεί ως ένας κυρίαρχος παραγωγός ασφαλών αγροδιατροφικών προϊόντων που θα ενσωματώνουν θετικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα, με όλο και μεγαλύτερα μερίδια στις παγκόσμιες αγορές.

Ενότητα **3**
Ελλάδα

Ο αγροτικός τομέας στην Ελλάδα παραμένει ένας δυναμικός κλάδος οικονομικής δραστηριότητας και απασχόλησης. Αντιπροσωπεύει το 4% του ΑΕΠ (1,4% ΕΕ) και το 12,4 του εργατικού δυναμικού απασχολείται στον αγροτικό τομέα. Το ποσοστό αυτό είναι σημαντικά υψηλότερο από το μέσο όρο της Ε.Ε που κυμαίνεται στο 4.3%.

[ΕΕ, 2017].

Η συνολική έκταση της χώρας είναι 13,196 χιλιάδες εκτάρια, η αγροτική γη καταλαμβάνει 7,783 χιλιάδες εκτάρια ενώ τα δάση καλύπτουν 4023,8 χιλιάδες εκτάρια.

[FAO 2017, στοιχεία 2014].

Τα αγροτικά προϊόντα συμμετέχουν κατά 21,8% στις συνολικές εξαγωγές της χώρας με κύριους εμπορικούς εταίρους **τα κράτη της ΕΕ-28**. Παρόλα αυτά, παρατηρείται καθαρά ελλειμματικό αγροτικό εμπορικό ισοζύγιο καθώς οι εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων ανήλθαν σε 5,55 εκατ. ευρώ για το 2016, ενώ οι αντίστοιχες εισαγωγές σε 6,16 εκατ. ευρώ. Το μεγαλύτερο ποσοστό των εξαγωγών περιλαμβάνει επεξεργασμένα αγροτικά προϊόντα και τρόφιμα (DG Agri, 2017).

Οι βασικοί εμπορικοί εταίροι για την εισαγωγή αγροτικών προϊόντων στην ελληνική αγορά είναι οι Κάτω Χώρες (894 εκατομμύρια δολάρια), η Γερμανία (851 εκατομμύρια δολάρια), η Ιταλία (672 εκατομμύρια δολάρια), η Βουλγαρία (628 εκατομμύρια δολάρια) και η Γαλλία (603 εκατομμύρια δολάρια). Οι σημαντικότερες διεθνείς αγορές για τα προϊόντα της Ελλάδας είναι η Ιταλία (\$ 1,1 B), η Γερμανία (776 εκατομμύρια δολάρια), το Ηνωμένο Βασίλειο (397 εκατομμύρια δολάρια), οι Ηνωμένες Πολιτείες (349 εκατομμύρια δολάρια) και η Βουλγαρία (339 εκατομμύρια δολάρια) (export.gov, 2017).

Το μεγαλύτερο μερίδιο των εισαγωγών περιλαμβάνει κτηνοτροφικά προϊόντα όπως τυρί (357 εκατ. δολάρια), χοιρινό κρέας (231 εκατ. δολάρια), βοδινό κρέας (203 εκατ. δολάρια) και παρασκευάσματα διατροφής (190 εκατ. δολάρια). Το ελαιόλαδο (553 εκατ. Δολάρια) κυριαρχεί στις εξαγωγές αγροτικών προϊόντων της Ελλάδας, ακολουθούμενο από το βαμβάκι (340 εκατομμύρια δολάρια), την τσιπούρα (273 εκατομμύρια δολάρια) και τα κονσερβοποιημένα ροδάκινα (243 εκατομμύρια δολάρια) (www.export.gov, 2017). **Επισημαίνεται ότι ο τομέας της ιχθυοκαλλιέργειας και υδατοκαλλιέργειας συμβάλλει σημαντικά στις εξαγωγές καθώς αντιστοιχεί περίπου στο 11% των συνολικών εξαγωγών του αγροτικού τομέα και παρουσιάζει σταθερά θετικό εμπορικό ισοζύγιο που φθάνει τα 172,2 εκατομμύρια ευρώ** (FAO, 2017- στοιχεία 2014).

Ως προς τα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά, ο αγροτικός χώρος είναι κατακερματισμένος καθώς η μέση αγροτική εκμετάλλευση είναι 6,8 εκτάρια (μ.ο ΕΕ 34,6 εκτάρια). Χαρακτηριστικός, επίσης είναι ο υψηλός μέσος όρος ηλικίας των απασχολούμενων στη γεωργία σε σχέση με τα υπόλοιπα

κράτη μέλη της ΕΕ. Αυτή η διπλή διαχρονική διαρθρωτική υστέρηση δεν επιτρέπει τη δημιουργία οικονομιών κλίμακας με επακόλουθο το υψηλό κόστος ανά μονάδα παραγόμενου προϊόντος. Παράλληλα δυσχεραίνεται η διάχυση καινοτομιών, τεχνολογικών και επιχειρηματικών εφαρμογών, στον αγροτικό τομέα. Επιπρόσθετα υπάρχει σημαντική υστέρηση στην παραγωγή σπόρων με αποτέλεσμα οι Έλληνες παραγωγοί να εξαρτώνται από τις πολυεθνικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στον κλάδο. Έτσι επωμίζονται το κόστος των υψηλών τιμών που επικρατούν στη συγκεκριμένη αγορά με άμεσο αντίκτυπο στο κόστος παραγωγής που μαζί με τις υψηλές τιμές και των υπόλοιπων εισροών συνθέτουν **συνθήκες χαμηλής ανταγωνιστικότητας των ελληνικών προϊόντων στις διεθνείς αγορές. Ενδεικτικά, σε όρους παραγωγικότητας της εργασίας, ο ελληνικός αγροτικός τομέας υστερεί σημαντικά καθώς για το 2016 κυμαινόταν στα 12.140 ευρώ ανά άτομο, με το μέσο όρο της ΕΕ-28 να φτάνει τα 16,992 ευρώ ανά άτομο και στην ΕΕ-15 τα 27,550 ευρώ ανά άτομο** (EC- Agriculture and Rural Development, 2017).

Αξίζει να σημειωθεί ότι διαχρονικά παρατηρείται σημαντική διακύμανση του αγροτικού εισοδήματος, με μειούμενες **όμως** τάσεις κατά τα τελευταία δύο χρόνια. Αυτό οφείλεται, σε έναν βαθμό, στην σύγκλιση μεταξύ των τιμών εισροών και εκροών στην αγροτική παραγωγή (EC DG Agri, 2017).

Τέλος, δεν πρέπει να παραβλέπουμε την γεωγραφική κατανομή του ελληνικού χώρου με τα πολλά νησιωτικά συμπλέγματα αλλά και τη γεωμορφολογία που χαρακτηρίζεται από εκτεταμένους ορεινούς όγκους. Τα χαρακτηριστικά αυτά δεν συναντώνται στις περιπτώσεις του Ισραήλ και της Ολλανδίας, όπου παρατηρείται ενιαίος και επίπεδος ηπειρωτικός αγροτικός χώρος.

Ο ελληνικός αγροτικός τομέας, σχεδόν τέσσερις δεκαετίες μετά την ένταξη της Ελλάδας, συνεχίζει να παρουσιάζει σημαντική εξάρτηση από την ΚΑΠ σε όρους εισοδημάτων αλλά και συνολικών μεταβιβάσεων. Είναι χαρακτηριστικό ότι το αγροτικό εισόδημα μετρούμενο σε τιμές παραγωγού ενισχύεται μέχρι και 50% από τις συνολικές επιδοτήσεις που προέρ-

χονται από την ΕΕ και, παράλληλα, οι χρηματοδοτήσεις από την ΚΑΠ φθάνουν το 2,5-3% περίπου του Α.Ε.Π. ετησίως. Κρίνεται λοιπόν αναγκαίο να αποτυπωθεί το πλαίσιο της νέας ΚΑΠ και να αναδειχθούν οι δυνατότητες που παρέχει το νέο πρόγραμμα στην προσπάθεια για περισσότερη εξωστρέφεια του ελληνικού αγροτικού τομέα (Eurostat, agricultural statistics).

Μηχανισμοί της ΚΑΠ

Σύμφωνα με την τελική απόφαση για το Πολυετές Δημοσιονομικό Πλαίσιο 2014-2020, η Κοινή Αγροτική Πολιτική (ΚΑΠ) θα διατηρήσει τη διάρθρωσή της σε δύο πυλώνες. Ο πρώτος πυλώνας περιλαμβάνει τις άμεσες ενισχύσεις και τα μέτρα αγοράς και ο δεύτερος πυλώνας την αγροτική ανάπτυξη. Ο συνολικός προϋπολογισμός της ΚΑΠ σε τρέχουσες τιμές κατανέμεται σε 317,2 δισ. ευρώ για τον πρώτο πυλώνα και 101,2 δισ. ευρώ για το δεύτερο πυλώνα. Τα παραπάνω ποσά συμπληρώνονται από 5,1 δισ. ευρώ που αφορούν στη χρηματοδότηση δράσεων για την έρευνα και την καινοτομία, 2,5 δισ. ευρώ για την ασφάλεια των τροφίμων και 2,8 δισ. ευρώ για τη διανομή τροφίμων σε απόρους. Επιπρόσθετα, διατίθεται το ποσό των 6,7 δισ. ευρώ εκτός του Πολυετούς Δημοσιονομικού Πλαισίου. Ο συνολικός προϋπολογισμός, λοιπόν, διαμορφώνεται στα 435,5 δισ. ευρώ, ποσό που αντιστοιχεί στο 37,7% του κοινοτικού προϋπολογισμού, παρουσιάζοντας μία μείωση της τάξης του 4% σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο 2007-2013.

Στον τρόπο λειτουργίας και εφαρμογής της ΚΑΠ παρατηρούνται μια σειρά από σημαντικές αλλαγές ή αποκτούν αναλογικά πολύ μεγαλύτερη σημασία παλαιότερες καινοτομίες. Με το νέο σύστημα εισάγεται η έννοια του Εθνικού Δημοσιονομικού Φακέλου, που αντικατοπτρίζει το ανώτατο συνολικό ποσό των ετήσιων άμεσων ενισχύσεων για κάθε κράτος μέλος. Η εσωτερική κατανομή των ενισχύσεων, με τη μορφή του Καθεστώτος Βασικής Ενίσχυσης, θα γίνεται πλέον με βάση το Περιφερειακό Μοντέλο, και όχι το Ιστορικό, σύμφωνα με το οποίο οι χώρες αποφασίζουν τα κρι-

τήρια με βάση τα οποία θα δίνονται οι ενισχύσεις (αγρονομικά, οικονομικά, γεωργικά, γεωφυσικά και διοικητικά). Παρατηρείται δηλαδή, μία τάση για μερική εθνικοποίηση της ΚΑΠ, παρέχοντας τη δυνατότητα στα κράτη για την επιλογή σχεδιασμού και δράσεων που θα συμβάλουν αποτελεσματικότερα στην διευθέτηση των ζητημάτων ειδικού ενδιαφέροντος και την προώθηση των προτεραιοτήτων τους.

Η εισαγωγή του καθεστώτος της Περιβαλλοντικής Πληρωμής αποτελεί επίσης μια σημαντική αλλαγή στο σύστημα των άμεσων ενισχύσεων καθώς καθιστά σαφώς πιο μετρήσιμη τη συμμόρφωση των παραγωγών με τις ενδεδειγμένες γεωργικές πρακτικές. Στην προσπάθεια για άμβλυνση των ανισοτήτων μεταξύ των παραγωγών, σημαντική παρέμβαση αποτελεί η θέσπιση ανώτατων ορίων για άμεσες ενισχύσεις. Στόχος είναι να επιτευχθούν μειώσεις στο ύψος των άμεσων ενισχύσεων από 20-100% για ποσά από 150.000-300.000 ευρώ (χωρίς να περιλαμβάνονται οι περιβαλλοντικές πληρωμές). Το μέτρο αυτό προτίθεται να διευθετήσει την επί δεκαετίες άνιση κατανομή των επιδοτήσεων, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων κατευθύνεται στους πλουσιότερους αγρότες της ΕΕ. Δηλαδή να ανατρέψει το περίφημο «80-20», όπου το 80% των επιδοτήσεων κατευθύνεται στο 20% των δικαιούχων.

Οι αποφάσεις για την αγροτική ανάπτυξη αφορούν σε προγράμματα για έρευνα-καινοτομία-επιχειρηματικότητα, στοχευμένες πολιτικές στην ύπαιθρο, τη στήριξη νέων αγροτών και τη δυνατότητα για αποτελεσματικότερη συνεργασία μεταξύ των ταμείων. Προκειμένου να επιτευχθεί ευελιξία στην κατανομή των πόρων, δίνεται η δυνατότητα μεταφοράς μέχρι 10% των πόρων μεταξύ των δύο πυλώνων.

Το νέο πλαίσιο δίνει την ευκαιρία στα κράτη μέλη να διαφοροποιηθούν, ως ένα βαθμό, στο σχεδιασμό αλλά και την εφαρμογή επιμέρους πολιτικών. Τα υποχρεωτικά μέτρα αφορούν στη θέσπιση ενός βασικού καθεστώτος ενιαίας αποσυνδεδεμένης ενίσχυσης, το 30% του οποίου θα δίνεται ως περιβαλλοντική πληρωμή και θα καταβάλλεται σε όλες τις επιλέξιμες εκτάσεις, με βάση το περιφερειακό μοντέλο. Η ενιαία Πληρωμή ανά στρέμμα δεν θα πρέπει να υπερβαίνει το 70% του Εθνικού Δημοσι-

ονομικού Φακέλου. Επίσης, αποφασίστηκε μια υποχρεωτική συμπληρωματική ενίσχυση κατά 25% στους νέους αγρότες (κάτω των 40 ετών) για 5 έτη από την έναρξη της δραστηριότητάς τους, που θα απορροφά μέχρι 2% του «εθνικού δημοσιονομικού φακέλου». Η ενίσχυση θα είναι ετήσια και θα διαρκεί έως 5 χρόνια. Συνολικά, η ενίσχυση προς τους νέους αγρότες μπορεί να είναι μεγαλύτερη, καθώς θα συμπληρώνεται με επιπλέον ποσά που θα προέρχονται από το δεύτερο πυλώνα (μέτρα Αγροτικής Ανάπτυξης). Επιπρόσθετα, θεσπίζεται μία κατ' αποκοπή ετήσια ενίσχυση από 500 μέχρι 1.250 ευρώ για τους μικρούς αγρότες, η οποία θα αντικαταστήσει όλες τις υπόλοιπες ενισχύσεις που εισπράττουν. Τα προαιρετικά μέτρα αφορούν στην ενίσχυση περιοχών με συγκεκριμένους φυσικούς περιορισμούς και με χρηματοδότηση έως 5% του «εθνικού δημοσιονομικού φακέλου», συμπληρωματικά της στήριξης που παρέχεται από το δεύτερο πυλώνα, καθώς και μία συνδεδεμένη ενίσχυση για καλλιέργειες και περιοχές «ειδικού» ενδιαφέροντος. Τέλος, τα μέτρα αγοράς έχουν ως στόχο να αποτελέσουν ένα δίκτυο ασφάλειας για τους παραγωγούς απέναντι στις απότομες διακυμάνσεις των τιμών σε βασικά αγροτικά προϊόντα.

Δύο νέα στοιχεία που φέρνουν οι αποφάσεις είναι ότι ορίζεται το Δικαίωμα Επιδότησης με βάση την καλλιεργήσιμη γη και τους βοσκότοπους και εισάγεται το κριτήριο του Ενεργού Γεωργού. Επίσης, καθίσταται υποχρεωτική η δημιουργία ενός Εθνικού Αποθεματικού (3% του «εθνικού δημοσιονομικού φακέλου») για τη χρηματοδότηση νέων αγροτών και για δράσεις που στοχεύουν στη συγκράτηση εργατικού δυναμικού στη γεωργία.

Για την Ελλάδα, και για την περίοδο 2014-2020, οι άμεσες ενισχύσεις ανέρχονται περίπου σε 2 δις/έτος και διανέμονται σε περίπου 820.000 δικαιούχους (μείωση 12,15% σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο). Ο υπολογισμός γίνεται στη βάση αναδιανομής των χρηματοδοτήσεων ανάμεσα στα κράτη μέλη, αναφορικά με την τρέχουσα περίοδο. Επιδιώκεται, δηλαδή, μεταφορά πόρων από τα κράτη μέλη με τις μεγαλύτερες άμεσες ενισχύσεις προς τα κράτη μέλη με ενισχύσεις μικρότερες του 90% του κοινοτικού μέσου όρου, με στόχο να καλυφθεί, μέχρι το 2020, το

1/3 της διαφοράς σε σχέση με το 90% του κοινοτικού μέσου όρου. Τα κράτη μέλη αποφασίζουν τη μεθοδολογία που θα ακολουθήσουν για να δημιουργηθούν οι περιφέρειες εντός της χώρας και παρέχεται μεγάλος βαθμός ελευθερίας και ένα ευρύ φάσμα κριτηρίων. Έτσι λοιπόν, τα κριτήρια «περιφερειοποίησης» που επιλέγονται μπορούν να είναι αγρονομικά, οικονομικά, γεωργικά και διοικητικά ή, ακόμη, τα κράτη μέλη μπορούν να επιλέξουν να ορίσουν όλη τη χώρα ως μία ενιαία περιφέρεια **και να κατανεύμουν ομοιόμορφα τις ενισχύσεις**. Η σύγκλιση ξεκινά από μία αρχική αξία δικαιώματος του 2015 και εφαρμόζεται σε κάθε περιφέρεια. Προβλέπεται προστασία απωλειών στην αξία του δικαιώματος του κάθε γεωργού (μείωση έως 30% το 2019), ενώ όσοι έχουν χαμηλή αξία δικαιώματος θα αυξηθεί στο 60% του μέσου δικαιώματος ανά περιφέρεια.

Αναφορικά με την Ελλάδα, και σύμφωνα με το μοντέλο περιφερειοποίησης που αποφασίστηκε, η χώρα διαιρείται σε 3 ζώνες ή περιφέρειες:

Αροτραίες καλλιέργειες (ετήσιες) που καλύπτουν περίπου 20.000.000 στρέμματα και θα απορροφούν κάθε χρόνο το 47% του Εθνικού Φακέλου και συνολικού προϋπολογισμού 850 εκ ευρώ (μ.ο. δικαιώματος 43 ευρώ/στρέμμα)

Δενδρώδεις καλλιέργειες - Αμπελώνες κλπ. με προϋπολογισμένη έκταση 9.700.000 στρέμματα. και το 28% των κονδυλίων του Εθνικού Φακέλου και συνολικού προϋπολογισμού 470 εκ ευρώ (μ.ο. δικαιώματος 50 ευρώ/στρέμμα)

Βοσκότοποι (υπολογιζόμενοι με βάση τα ζώα) περίπου 17.800.000 στρέμματα με 25% των συνολικών κονδυλίων του Εθνικού Φακέλου συνολικού προϋπολογισμού 440 εκ ευρώ (μ.ο. δικαιώματος 25 ευρώ/στρέμμα). Όπως παρατηρούμε, αν και υπήρχε μία μοναδική ευκαιρία για ποιοτικό μετασχηματισμό της λογικής που διαχρονικά συνοδεύει την πολιτική των επιδοτήσεων στην Ελλάδα, επιλέχθηκε μία επανασύνδεση με το προϊόν κάτι το οποίο ενδέχεται να διαιωνίσει τις φαυλότητες του παρελθόντος.

Ο δεύτερος πυλώνας, η αγροτική ανάπτυξη, αφορά πολυετή προγράμματα που περιλαμβάνουν έξι ευρείες «προτεραιότητες» και λεπτομερέστερους «τομείς εστίασης» για την ανάπτυξη της έρευνας, της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας στον αγροτικό χώρο, την οργάνωση της αγροδιατροφικής αλυσίδας, την ενίσχυση στοχευόμενων πολιτικών στην ύπαιθρο με βάση τοπικά χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες και με έμφαση στην προσφορά δημόσιων αγαθών. Παράλληλα, προτείνεται ένα πρόγραμμα επενδύσεων για τη στήριξη των νέων αγροτών, των μικρών αγροτών και τη χρηματοδότηση ολοκληρωμένων προγραμμάτων κατά μήκος της διατροφικής αλυσίδας.

Επιπρόσθετα, τα κράτη μέλη μπορούν να καταρτίζουν επιμέρους θεματικά προγράμματα, ώστε να εστιάζουν σε εθνικές προτεραιότητες, καθώς και σε δράσεις που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή, τη βιοποικιλότητα και τις αλυσίδες εφοδιασμού τοπικής εμβέλειας. Επίσης, επανέρχεται το στοιχείο της συνεργασίας μεταξύ των Ταμείων (ΕΓΤΑΑ, ΕΤΠΑ, ΕΚΤ) και δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στην ευελιξία και τη στήριξη κοινών δράσεων). Επιπλέον, παραμένει το καθεστώς για τα μικρά νησιά του Αιγαίου και τις λιγότερο ανεπτυγμένες Περιοχές.

Το ΕΓΤΑΑ θα συμμετέχει κατά 85% στις λιγότερο ανεπτυγμένες περιφέρειες και κατά 50% στις υπόλοιπες περιφέρειες. Υπάρχει η πρόβλεψη η συμμετοχή του ΕΓΤΑΑ να φθάνει μέχρι και 100% για ιδιαίτερα καινοτόμες δράσεις. Επίσης, το ελάχιστο της συμμετοχής καθορίζεται στο 20%, ενώ το 5% της συνολικής συμμετοχής του Ταμείου θα δεσμεύεται για τα προγράμματα LEADER. Τέλος, το 25% της συνολικής συμμετοχής του ΕΓΤΑΑ δεσμεύεται για δράσεις διαχείρισης του εδάφους και άμβλυνσης μετριασμού των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Παράλληλα, προβλέπεται ένα Αποθεματικό Επίδοσης που θα δημιουργηθεί από την παρακράτηση του 5% των πόρων από το Ευρωπαϊκό Γεωργικό Ταμείο Αγροτικής Ανάπτυξης (ΕΓΤΑΑ) για την ενίσχυση με παραπάνω χρηματοδότηση προς τα κράτη μέλη με τις καλύτερες επιδόσεις.

Σύμφωνα με τις αποφάσεις, εισάγεται η έννοια της Εταιρικής Σχέσης, βάσει της οποίας τα κράτη μέλη είναι υπεύθυνα για τη χάραξη και υλοποί-

ηση της πολιτικής με βάση το Κοινό Στρατηγικό Σχέδιο. Η Σύμβαση Εταιρικής Σχέσης περιλαμβάνει σαφείς και μετρήσιμους στόχους αποτελεσματικότητας, όπως θα περιγράφονται στο Κοινό Σύστημα Παρακολούθησης και Αξιολόγησης και τα κράτη μέλη υποχρεώνονται να υποβάλλουν δύο αναφορές προόδου, τον Ιούνιο του 2017 και τον Ιούνιο του 2019.

Όσον αφορά στη χρηματοδότηση, η κατανομή των πόρων ανάμεσα στα κράτη μέλη θα γίνει με βάση το βαθμό συνάφειας του προγράμματος αγροτικής ανάπτυξης που θα καταθέσει η κάθε χώρα με το κοινό στρατηγικό σχέδιο. Επιπρόσθετα, θα ληφθούν υπόψη οι επιδόσεις της προηγούμενης περιόδου και θα προστεθούν και τα ποσά που μεταφέρονται από το “capping”. Η Ελλάδα αναμένεται να λάβει περίπου 3,7 δις. (μείωση 5,9% σε σχέση με την προηγούμενη προγραμματική περίοδο)

Μειονεκτικές (Ορεινές και νησιωτικές) περιοχές στο πλαίσιο της ΚΑΠ

Ο αγροτικός τομέας στις ορεινές και νησιωτικές περιοχές χαρακτηρίζεται γενικά, από κατακερματισμό του αγροτικού κλήρου σε ακόμη μικρότερες, από τον εθνικό μέσο όρο, γαίες, υψηλό συντελεστή χωρικής διασποράς και υψηλό μέσο όρο ηλικίας των απασχολούμενων στη γεωργία. Επίσης το παραγωγικό μοντέλο της ορεινής γεωργίας περιλαμβάνει την κτηνοτροφία τη δασοπονία και λιγότερο κάποιες δενδρώδεις καλλιέργειες.

Στα πλαίσια της ΚΑΠ και ειδικότερα της Πολιτικής Αγροτικής Ανάπτυξης, με βάση τον κανονισμό (ΕΚ) 1257/1999 και τα άρθρα 18, 19, 20 όλες οι ορεινές περιοχές και νησιωτικές χαρακτηρίζονται ως κατεξοχήν «Μειονεκτικές Περιοχές». Κατά την περίοδο 2000-2006 οι χρηματικές μεταβιβάσεις προς τις «Μειονεκτικές Περιοχές» αντιστοιχούσαν στο 18% (8 δις. ευρώ) της συνολικής χρηματοδότησης για την Αγροτική Ανάπτυξη. Ενώ, Κατά την τρέχουσα περίοδο 2007-2013 η χρηματοδότηση έχει αυξηθεί στα 13.3 δις ευρώ, κάτι που αντιστοιχεί στο 32% των χρηματικών πόρων που κατευθύνονται για την βελτίωση του περιβάλλοντος της υπαίθρου μέσω της ορθής διαχείρισης της αγροτικής. Ειδικότερα το Μέτρο 211 από το τρέχον Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης αφορά στις ενισχύσεις προς τους γεωργούς των ορεινών περιοχών με φυσικά μειονεκτήματα

Τέλος όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στις προτάσεις για την περίοδο 2014-2020 γίνεται ειδική αναφορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ορεινών περιοχών και άρα για την ανάγκη συνέχισης της ενίσχυσής τους μέσω της χρηματοδότησης ολοκληρωμένων και βιώσιμων αναπτυξιακών παρεμβάσεων. Επίσης οι ρυθμίσεις και οι κανονισμοί της Νέας ΚΑΠ εγείρουν ορισμένα ζητήματα αλλά και αναδεικνύουν και σημαντικές ευκαιρίες για τον αγροτικό τομέα των ορεινών περιοχών.

Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με το Βασικό καθεστώς ενιαίας αποσυνδεδεμένης ενίσχυσης προβλέπεται η ένταξη των βοσκότοπων και αυξάνονται τα επιλεγμένα εκτάρια. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι ορεινές περιοχές χαρακτηρίζονται από εκτεταμένες χορτολιβαδικές και δασικές εκτάσεις, υπάρχει ανάγκη για ένα ξεκάθαρο πλαίσιο πολιτικής γης και σαφούς διάκρισης μεταξύ ιδιωτικών και δημόσιων εκτάσεων

Σε σχέση με την Περιβαλλοντική πληρωμή προκρίνεται η εστίαση στις καλλιέργειες που ενσωματώνουν τα τοπικά, πολιτιστικά και ιστορικά χαρακτηριστικά. Δηλαδή, παραδοσιακές/βιολογικές μέθοδοι παραγωγής που εξαιρούνται από το μέτρο, καθώς παράγουν περιβαλλοντικά οφέλη. Έτσι αποτρέπεται το ενδεχόμενο για απώλεια μέρους χρηματικών πόρων.

Επιπρόσθετα η δημιουργία Εθνικού Αποθεματικού για χρηματοδότηση νέων αγροτών και για δράσεις για αποτροπή εγκατάλειψης αγροτικής γης καθώς και η ειδική ενίσχυση για τους αγρότες των ορεινών περιοχών καθιστούν επιτακτική την αποτελεσματική εκμετάλλευση των πόρων και την παράλληλη δημιουργία κινήτρων, μέσω ολοκληρωμένων δράσεων, για την είσοδο νέων αγροτών στις ορεινές περιοχές.

Έρευνα & Τεχνολογία / Καινοτομία & Επιχειρηματικότητα

Αν και οι εφαρμογές της τεχνολογίας, από την ίδια τη φύση της γεωργικής διαδικασίας, επιτελούνται σε τοπικό επίπεδο, η παραγωγή τους είναι άκρως διεθνοποιημένη και, κυρίως συγκεντρωμένη σε ιδιωτικές εταιρείες (Schimmelpfening - Thirtle, 1999). Μοιραία λοιπόν, στη μεταφορά και διάδοση τεχνογνωσίας ο ρόλος των πολυεθνικών εταιρειών και

οργανισμών, καθώς και των θυγατρικών τους, είναι καθοριστικός. Όπως επισημάνθηκε, ο τοπικός χαρακτήρας είναι κυρίαρχος στη γεωργική παραγωγή (κλιματολογικά και φυσικά χαρακτηριστικά, δίκτυα πώλησης και προώθησης αγροτικών προϊόντων, καταναλωτικά πρότυπα). Οι κατά τόπους θυγατρικές εταιρείες, λοιπόν, παράγουν ερευνητικό έργο που έχει ως στόχο την προσαρμογή των προϊόντων αυτών στις ανάγκες της τοπικής παραγωγής και στις ιδιαίτερες απαιτήσεις της ζήτησης όπως αυτές διαμορφώνονται σε τοπικό επίπεδο. Συνεπώς, η δραστηριοποίηση των πολυεθνικών οργανισμών έχει εξαπλωθεί σε όλους τους τομείς της σύγχρονης αγροτικής τεχνολογίας και διάχυσης τεχνογνωσίας, και μπορεί να περιλαμβάνει από βελτιώσεις στο μηχανολογικό εξοπλισμό μέχρι καινοτομίες στο πολλαπλασιαστικό υλικό στη φυτική και τη ζωική παραγωγή (Μαραβέγιας [επιμ.], 2004).

Στον παγκόσμιο χάρτη της παραγωγής τεχνογνωσίας και καινοτομιών στον αγροτικό τομέα, η Ε.Ε. αναπτύσσει έντονη δραστηριότητα τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Μέσα από διάφορα ερευνητικά προγράμματα δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στον τομέα της διατροφικής ασφάλειας, της υγείας των ζώων και των περιβαλλοντικών επιπτώσεων της γεωργίας και παράλληλα ασκείται μια σκληρή πολιτική αποκλεισμού από την εσωτερική αγορά των γενετικά τροποποιημένων προϊόντων. Για αυτήν της τη στάση, η Κοινότητα, δέχεται συχνά τα πυρά των εμπορικών εταιρών της και κυρίως των Ηνωμένων Πολιτειών (ΗΠΑ).

Επιπρόσθετα, κατά την τρέχουσα περίοδο εφαρμογής της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) και μέσα κυρίως από το Πρόγραμμα Αγροτικής Ανάπτυξης χρηματοδοτούνται δράσεις έρευνας, τεχνολογίας και καινοτομίας με εφαρμογές στην αγροτική οικονομία και την ανάπτυξη της υπαίθρου. Επίσης τα ζητήματα της έρευνας και της τεχνολογίας βρίσκονται σε ακόμη πιο κεντρική θέση στις νέες προτάσεις της Επιτροπής για την ΚΑΠ που αφορούν την περίοδο 2014-2020. Είναι χαρακτηριστικό, ότι προτείνεται η χρηματοδότησή τους με ποσά που αγγίζουν τα 5,1 δις ευρώ [EC-COM (2011) 500 τελικό, μέρος II] για την περίοδο αναφοράς.

Η Ελλάδα υστερεί έναντι πολλών χωρών-εταίρων της στην Ε.Ε. στην παραγωγή τεχνολογικών καινοτομιών αγροτικού χαρακτήρα, αλλά και στη έγκαιρη εισαγωγή και στην ορθολογική αξιοποίηση των τεχνολογικών εξελίξεων που αναπτύσσονται διεθνώς. Υπάρχει σημαντική υστέρηση στην παραγωγή σπόρων, με αποτέλεσμα οι Έλληνες παραγωγοί να εξαρτώνται από τις πολυεθνικές εταιρείες που δραστηριοποιούνται στον κλάδο. Έτσι επωμίζονται το κόστος των υψηλών τιμών που επικρατούν στη συγκεκριμένη αγορά με άμεσο αντίκτυπο στο κόστος παραγωγής και την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων

Ενότητα 4
Προτάσεις

Κατά την παρούσα οικονομική συγκυρία, είναι εξαιρετικά σημαντικό να διερευνηθεί ο ρόλος που μπορεί να διαδραματίσει η γεωργία αλλά και ευρύτερα ο αγροτικός χώρος στην προσπάθεια εκκίνησης μιας αναπτυξιακής διαδικασίας της ελληνικής οικονομίας, ειδικότερα, αν λάβουμε υπόψη ότι η συμβολή του αγροτικού τομέα στην ελληνική οικονομία είναι αρκετά σημαντική, πολύ πιο πάνω από τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 28.

Είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ελληνική γεωργία να εκμεταλλευτεί τις χρηματικές μεταβιβάσεις αλλά και το θεσμικό πλαίσιο που της παρέχει η ΚΑΠ της νέας προγραμματικής περιόδου με το μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας που παρέχεται για εθνικές επιλογές. Αποτελεί μονόδρομο για τον ελληνικό αγροτικό τομέα να κινηθεί με βάση το δίπολο ανταγωνιστικότητα-εξωστρέφεια, κατασκευάζοντας ένα μοντέλο γεωργίας που να ανταποκρίνεται αποτελεσματικότερα στις σημερινές συνθήκες, τα κελύσματα της εγχώριας αλλά και των παγκόσμιων αγορών στο πλαίσιο μίας μακροχρόνιας στρατηγικής.

Απαιτείται στρατηγικός σχεδιασμός που θα περιλαμβάνει τη μείωση του κόστους παραγωγής, την εκπαίδευση των αγροτών, την αναβάθμιση των μηχανισμών συμβουλευτικής, των εκσυγχρονισμό των ομάδων παραγωγών και την ανάπτυξη του τομέα των βιολογικών προϊόντων.

Μηχανισμοί στο πλαίσιο της ΚΑΠ

Για την βελτίωση των όρων του ελληνικού γεωργικού εμπορικού ισοζυγίου, θα πρέπει να μεταβληθεί το παραγωγικό μοντέλο της χώρας. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τον προσανατολισμό προς τις διεθνείς αγορές με ασφαλή και ποιοτικά αγροδιατροφικά προϊόντα τα οποία θα ενσωματώνουν τα ιδιαίτερα τοπικά πολιτιστικά και ιστορικά χαρακτηριστικά. Μελέτες έχουν δείξει ότι οι καταναλωτές θα είναι διατεθειμένοι να προμηθευτούν σε υψηλότερες τιμές προϊόντα που πληρούν τα παραπάνω χαρακτηριστικά.

Επίσης, είναι σημαντικό να μεταβληθεί η σχέση μεταξύ της ζωικής και της φυτικής παραγωγής που επί σειρά δεκαετιών κυμαίνεται στο ποσοστό

του 70% υπέρ της ζωικής παραγωγής. Λαμβάνοντας υπόψη ότι στον τομέα της κτηνοτροφίας το εμπορικό ισοζύγιο είναι διαχρονικά σαφώς πιο ελλειμματικό, αλλά και τις διατροφικές συνήθειες των εγχώριων καταναλωτών, μία ενδεχόμενη τέτοια μεταβολή θα είχε θετικές επιπτώσεις στην άμβλυση του αρνητικού γεωργικού εμπορικού ισοζυγίου.

Παράλληλα, κρίνεται αναγκαία η αναδιάρθρωση στην αγορά των αγροτικών προϊόντων. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας των ομάδων παραγωγών ασκώντας μεγαλύτερη επιρροή στους όρους παραγωγής, εμπορίας και διακινήσεις των αγροτικών προϊόντων σε όλα τα στάδια της αγροδιατροφικής αλυσίδας (από την αγορά των εισροών μέχρι το τελικό προϊόν). Είναι ενθαρρυντικό ότι γίνονται προσπάθειες προς αυτή την κατεύθυνση.

Για παράδειγμα, η «Αγροδιατροφική Σύμπραξη της Περιφέρειας Κρήτης», είναι ένας εξειδικευμένος φορέας για την ανάπτυξη και αναβάθμιση του Αγροδιατροφικού τομέα στην περιοχή. Στόχοι του φορέα αποτελούν η ανάδειξη & προβολή των τυποποιημένων τοπικών προϊόντων με έμφαση στην ανάδειξη της ονομασίας προέλευσης, η υποστήριξη της δικτύωσης παραγωγών και επιχειρήσεων ανά τομέα, η συμβουλευτική για την καλύτερη αξιοποίηση προγραμμάτων και χρηματοδοτικών πόρων την καλύτερη διασύνδεση των τοπικών προϊόντων σε χώρους εστίασης και φιλοξενίας και την ενίσχυση της εξωστρέφειας με τη δυναμική διείδυση στις διεθνείς αγορές αναδεικνύοντας το σήμα «Κρήτη» ως στοιχείο προστιθέμενης αξίας για τα πιστοποιημένα προϊόντα (agrocrete, 2018).

Επιπρόσθετα, μέσω της συμβολαιακής γεωργίας επιτυγχάνεται η απορρόφηση του όγκου της παραγωγής από τη μεταποιητική βιομηχανία αλλά και τις μεγάλες εμπορικές αλυσίδες στο λιανεμπόριο στο εσωτερικό και το εξωτερικό. Καθώς είναι εξασφαλισμένη η απορρόφηση όλης της παραγωγής, μειώνεται μέρος του κινδύνου για τον γεωργό αυξάνοντας την πιστοληπτική του ικανότητα. Επακόλουθα, δημιουργούνται ευνοϊκές συνθήκες για αύξηση των επενδύσεων στη παραγωγική διαδικασία και παρέχεται η δυνατότητα για πιο μακροχρόνιο οικονομικό σχεδιασμό της εκμετάλλευσης.

Το νέο πλαίσιο πολιτικής που προτείνεται για την αγροτική ανάπτυξη στην περίοδο 2014-20, μπορεί να έχει ιδιαίτερα θετικές επιπτώσεις στην περίπτωση της Ελλάδας, καθώς είναι δυνατό να αποτελέσει κίνητρο για αποτελεσματικότερες και πιο στοχευμένες δράσεις. Ευνοϊκά στοιχεία του νέου πακέτου είναι: (α) η μεγαλύτερη ενίσχυση που προτείνεται για τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, μέσω των υψηλότερων ποσοστών συγχρηματοδότησης, και (β) η διατήρηση του καθεστώτος για τα μικρά νησιά του Αιγαίου και τις Λιγότερο Αναπτυγμένες Περιοχές (στο 20% των πόρων του ΕΓΤΑΑ), (γ) η στόχευση σε δράσεις που αφορούν στην καινοτομία και στην ενδυνάμωση του ρόλου των ομάδων παραγωγών στην αγροδιατροφική αλυσίδα.

Σε κάθε περίπτωση, προϋπόθεση αποτελεί η αξιοποίηση της ευελιξίας που παρέχεται σε κάθε κράτος-μέλος ως προς τις θεματικές τις οποίες μπορεί να επιλέξει, έτσι ώστε να γίνει αποτελεσματικότερη χρήση των διατιθέμενων εθνικών και κοινοτικών κονδυλίων και να ενισχυθεί η αποδοτικότητα του όλου προγράμματος. Επιπρόσθετα, ο συντονισμός των διαρθρωτικών ταμείων που προκρίνεται μέσω του σχεδιασμού και της εφαρμογής του ΕΣΠ (Ενιαίου Στρατηγικού Πλαισίου) μπορεί να συμβάλει στη σταδιακή εξάλειψη αποσπασματικών και, σε κάποιες περιπτώσεις, αλληλεπικαλυπτόμενων δράσεων.

Θα πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι η σύναψη της Εταιρικής Σχέσης, που περιλαμβάνει τη διαδικασία της αιρεσιμότητας, προϋποθέτει σημαντικές προσαρμογές από την πλευρά της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. Τέτοιες προσαρμογές συμπεριλαμβάνουν τόσο την αναδιοργάνωση της λειτουργίας των εμπλεκόμενων δημόσιων οργανισμών, όσο και την αλλαγή φιλοσοφίας στη λογική των μετρήσιμων στόχων και στην προσέγγιση κόστους-οφέλους. Χωρίς αυτές, η πιθανότητα απώλειας σημαντικών κονδυλίων θα θέσει σε κίνδυνο την εφαρμογή ολόκληρου του ΠΑΑ.

Μειονεκτικές (νησιωτικές και ορεινές) περιοχές

Όπως έχει τονισθεί είναι σημαντικό να μεταβληθεί η σχέση μεταξύ της ζωικής και της φυτικής παραγωγής. Σε αυτό τον τομέα οι ορεινές περιο-

χές παρουσιάζουν ένα σημαντικό συγκριτικό πλεονέκτημα και μπορούν να διαδραμάτισαν κεντρικό ρόλο. Λαμβάνοντας υπόψη ότι στον τομέα της κτηνοτροφίας το εμπορικό ισοζύγιο είναι διαχρονικά σαφώς πιο ελλειμματικό, αλλά και τις διατροφικές συνήθειες των εγχώριων καταναλωτών, μία ενδεχόμενη τέτοια μεταβολή θα είχε θετικές επιπτώσεις στην άμβλυνση του αρνητικού γεωργικού εμπορικού ισοζυγίου.

Επιπρόσθετα είναι σημαντική η αναδιάρθρωση στην αγορά των αγροτικών προϊόντων. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τον εκσυγχρονισμό της λειτουργίας των ομάδων παραγωγών ασκώντας μεγαλύτερη επιρροή στους όρους παραγωγής, εμπορίας και διακινήσεις των αγροτικών προϊόντων σε όλα τα στάδια της αγροδιατροφικής αλυσίδας (από την αγορά των εισροών μέχρι το τελικό προϊόν) καθώς και την ενδυνάμωση της συμβολαιακής γεωργίας.

Επίσης, θα πρέπει να αποτελέσει προτεραιότητα η δημιουργία αποτελεσματικότερου δικτύου συμβουλευτικής στήριξης των παραγωγών για θέματα μεθόδων παραγωγής και διαχείρισης των εκμεταλλεύσεων. Με την στήριξη αυτή οι αγρότες θα μπορούν να επιλέξουν τις άριστες τεχνικές παραγωγής σε συνδυασμό με την αποτελεσματικότερη οικονομική διαχείριση προκειμένου να μεγιστοποιήσουν το εισόδημα τους, αξιοποιώντας τους συντελεστές της παραγωγής ανάλογα με το είδος των παραγόμενων προϊόντων.

Οι συμπράξεις φορέων του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα με τη συμμετοχή πανεπιστημιακών και ερευνητικών κέντρων μπορούν να λειτουργήσουν καταλυτικά προς την παραπάνω κατεύθυνση. Παράδειγμα, μεταξύ άλλων, αποτελεί το ερευνητικό πρόγραμμα, που υλοποιήθηκε από την εταιρεία αλλαντικών «ΒΙΚΗ» σε συνεργασία με το Τμήμα Τεχνολόγων Γεωπόνων - Κατεύθυνση Ζωικής Παραγωγής του ΤΕΙ Ηπείρου και προβλέπει, μεταξύ άλλων, την ελαχιστοποίηση της χρήσης σογιόλευρου στη ζωοτροφή, καθώς και την αντικατάσταση των αντιβιοτικών από αιθέρια έλαια και αρωματικά ή φαρμακευτικά φυτά εγχώριας παραγωγής. Η παραπάνω διαδικασία βελτιώνει την υγεία του ζώου και συμβάλει στην προστιθέμενη αξία του προϊόντος. Σύμφωνα με τον γενικό διευθυντή της

ΒΙΚΗ, Ανδρέα Μίντσιο, προτεραιότητα της εταιρείας είναι οι πρώτες ύλες να παράγονται στην Ήπειρο, μέσα από συνεργασίες που θα αναπτυχθούν με χοιροτρόφους, αλλά και καλλιεργητές της περιοχής (www.ypaidthros.gr/prasino-xoirino-viki-ktinotrofia-ipeiros/, 2018)

Τέλος, η ανανέωση και βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού της ελληνικής γεωργίας σε ηλικία και εκπαίδευση είναι ο καταλύτης για την επίτευξη όλων των παραπάνω. Για να γίνει αυτό πρέπει να δοθεί έμφαση στην ενίσχυση της εγκατάστασης νέων αγροτών στις μειονεκτικές περιοχές και στην άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου όλων των απασχολούμενων στη γεωργία, μέσω της σύνδεσης κάθε μορφής ενισχύσεων με το επίπεδο εκπαίδευσης τους με στόχο την παραγωγή διεθνώς ανταγωνιστικών προϊόντων υψηλής ποιότητας.

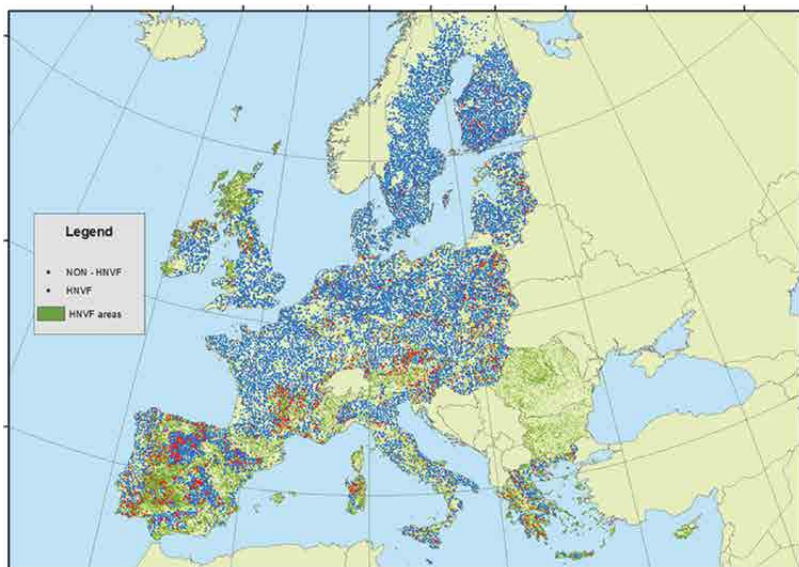
Συμπερασματικά, η εκμετάλλευση του φυσικού κάλλους, του ιστορικού και του πολιτιστικού στοιχείου, που πλεονάζουν στις ορεινές και νησιωτικές περιοχές της χώρας, μπορούν να αποτελέσουν παράγοντες για την συνολική ανάπτυξη της υπαίθρου και εισροών τουριστικών ροών από το εξωτερικό. Όπως απεικονίζεται στον **χάρτη 3**, ο **ελλαδικός χώρος χαρακτηρίζεται σε μεγάλο ποσοστό από περιοχές με γεωργική γη υψηλής φυσικής αξίας (High nature value farmland areas)**. Σε αυτές περιλαμβάνονται εκμεταλλεύσεις που συνδέονται με γεωργικά συστήματα τα οποία συντηρούν ένα υψηλό επίπεδο βιοποικιλότητας ακολουθώντας παραγωγικά μοντέλα χαμηλής έντασης. Επίσης, περιλαμβάνονται και τα παραδοσιακά αγροτικά τοπία. Ειδικότερα, σε όλες τις νησιωτικές περιφέρειες, όπως και σε αυτές της Ηπείρου, της Δυτικής Ελλάδας και της Πελοποννήσου απεικονίζονται περιοχές που συνδυάζουν το φυσικό κάλος με τις παραδοσιακές γεωργικές πρακτικές (ελαιώνες, ελαιοκομία). Γενικά, η Ελλάδα διαθέτει μια πλούσια βιοποικιλότητα φυτικών ειδών που σε συνδυασμό με τη γεωγραφική της θέση - ανάμεσα στην Ευρώπη, την Αφρική και την Ασία, την κατατάσσει ως γνωστό διεθνώς «biodiversity hotspot» (Μυλωνά, 2017).

Παράλληλα, όπως αναφέρει ο Λ. Λαμπριανίδης (Λαμπριανίδης, Λ. επιμ. 2005), «τα τοπικά προϊόντα και ο αγροτουρισμός μπορούν να συμβάλ-

λουν στην ανάπτυξη κάποιων περιοχών της υπαίθρου», Όπως συνεχίζει ο ίδιος «η γεωγραφική συσχέτιση του προϊόντος αποτελεί ένα χαρακτηριστικό ποιότητας («αυθεντικό», «υγιεινό», «παραδοσιακό»). Η ετικέτα «τοπικό προϊόν» μπορεί να φέρει οικονομικά οφέλη, αφού απολαμβάνει υψηλότερες τιμές. Στην πράξη έχουμε δει τέτοιες προσπάθειες οι οποίες θεωρούνται ευρέως επιτυχημένες, όπως η περίπτωση της μαστίχας χίου και του κρητικού ελαιόλαδου και των παραγώγων τους, κυρίως σε χώρες της ανατολικής Ασίας. **Στο πλαίσιο ενός συνολικού σχεδιασμού για την περεταίρω ανάδειξη των παραπάνω χαρακτηριστικών, εξαιρετικά σημαντική είναι η προσπάθεια που καταβάλλεται για την πιστοποίηση και καταχώρηση των ελληνικών προϊόντων στο ευρωπαϊκό μητρώο ΠΟΠ-ΠΓΕ (Προστατευόμενης Ονομασία Προέλευσης- Προστατευόμενης Γεωγραφικής Ένδειξης). Η Ελλάδα, όσον αφορά τον αριθμό καταχωρημένων προϊόντων, βρίσκεται στην 5η θέση με 104 προϊόντα, με πρώτη την Ιταλία (285), δεύτερη τη Γαλλία (233), τρίτη την Ισπανία (193) και τέταρτη την Πορτογαλία (137) (ΕΛΓΟ-Δήμητρα, τχ.15, 2016).**

ΧΑΡΤΗΣ 3.

[Γεωργική γη υψηλής φυσικής αξίας]

Πηγή:

Gardi et.al, 2016, www.frontiersin.org/articles/10.3389/fenvs.2016.00047/full

Έρευνα & Τεχνολογία / Καινοτομία & Επιχειρηματικότητα

Η συμβολή της καινοτομίας, της έρευνας & τεχνολογίας στην ανάπτυξη του αγροτικού χώρου είναι καθοριστική. Ειδικότερα στην ελληνική περίπτωση αναδεικνύεται ως η κυρίαρχη παράμετρος για την βελτίωση της ανταγωνιστικότητας της εγχώριας γεωργίας αλλά και την ολοκληρωμένη ανάπτυξη της υπαίθρου. Παράλληλα, ιδιαίτερα σημαντικός κρίνεται και ο ρόλος των γεωργικών εφαρμογών, δηλαδή της μεταφοράς της εξειδικευμένης γνώσης από τους χώρους παραγωγής της στον αγροτικό χώρο.

Ένας τομέας στον οποίο οι γεωργικές εφαρμογές μπορούν να λειτουργήσουν καταλυτικά είναι αυτός της βιολογικής γεωργίας, καθώς τα διαρθρωτικά και γεωμορφολογία χαρακτηριστικά του ελληνικού αγροτικού χώρου δημιουργούν εμπόδια στην εφαρμογή της. Παρόλα αυτά ενδέχεται να υπάρξουν πολλαπλά οφέλη αν το όλο εγχείρημα βασιστεί σε ακριβή επιστημονικά δεδομένα. Η ζήτηση για βιολογικά, και άρα ασφαλή, διατροφικά προϊόντα συνεχώς αυξάνεται στις πιο εύπορες περιοχές του πλανήτη **αλλά και εντός της ΕΕ**. Τα ελληνικά προϊόντα συνεπικουρούμενα από τη φήμη της μεσογειακής διατροφής, μπορούν να κερδίσουν σημαντικό μερίδιο στην ανερχόμενη αυτή αγορά. Είναι χαρακτηριστικό ότι κατά την τελευταία δεκαετία, **στην Ελλάδα**, έχουν αυξηθεί περίπου κατά 75% ο αριθμός των εκμεταλλεύσεων που χρησιμοποιούνται για τη βιολογική/οργανική γεωργία (Eurostat, Agricultural Statistics, 2017).

Επιπρόσθετα, εξαιρετικά σημαντική είναι η αξιοποίηση της πλούσιας βιοποικιλότητας του ελλαδικού χώρου ως μοχλό ανάπτυξης για τη γεωργία και την οικονομία. Προς αυτή την κατεύθυνση, αποτελεί προτεραιότητα η ενίσχυση των Τραπεζών Γενετικού Υλικού, όπου διατηρούνται εκτός τόπου οι φυτογενετικοί πόροι, δηλαδή μακριά από τα γεωγραφικά σημεία συλλογής τους. Εκεί αποθηκεύονται απουσία υγρασίας, μετά από αποξήρανση και σε συνθήκες χαμηλών θερμοκρασιών. Μέσω αυτής της διαδικασίας μπορούν να διατηρηθούν για μεγάλο χρονικό διάστημα και παράλληλα επιμηκύνεται ακόμη περισσότερο η βιωσιμότητά τους (Μυλωνά, 2017). Όπως καταλήγει στη σχετική

μελέτη της, η Υπεύθυνη Τράπεζας Γενετικού Υλικού του Ινστιτούτο Γενετικής Βελτίωσης & Φυτογενετικών Πόρων, Δρ. Μυλωνά Φ. «... πολύτιμος και επίκαιρος όσο ποτέ άλλοτε είναι ο ρόλος της Τράπεζας Διατήρησης Γενετικού Υλικού για τη διάσωση και την ολοκληρωμένη αξιολόγηση και αξιοποίηση του γενετικού πλούτου που μας κληροδότησαν οι περασμένες γενιές και η πλούσια βιοποικιλότητα της πατρίδας μας» (Μυλωνά, 2017, σελ. 6).

Επακόλουθα, αποτελεί προτεραιότητα η ενίσχυση της καινοτομίας και της έρευνας & τεχνολογίας στο εσωτερικό και να ανατραπεί η σχέση που προσδιορίζει την Ελλάδα ως καθαρό λήπτη τεχνολογικών εφαρμογών από το εξωτερικό. Παράλληλα είναι σημαντικό να ενισχυθούν και σε κάποιες περιπτώσεις να αναδιαρθρωθούν οι δομές εκπαίδευσης, κατάρτισης και συμβουλευτικής των πληθυσμών που κατοικούν και δραστηριοποιούνται στην ελληνική ύπαιθρο.

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα με τις Τεχνολογίες της Πληροφορίας και Επικοινωνίας (ΤΠΕ), όπως το διαδίκτυο, τα κινητά τηλέφωνα τελευταίας γενιάς, κ.ά.,. Οι ΤΠΕ μπορούν να αποτελέσουν μία εύκολη και με χαμηλό κόστος πηγή ενημέρωσης και πληροφόρησης του αγροτικού κόσμου αναφορικά με νέες μεθόδους παραγωγής, εναλλακτικές καλλιέργειες, επέκτασης σε νέες διεθνείς αγορές και τεχνικές τυποποίησης και προώθησης αγροτικών προϊόντων.

Τέλος, σημαντικές προσπάθειες παρατηρούνται στον τομέα της «ευφυσούς γεωργίας». Για παράδειγμα λειτουργεί πιλοτική εφαρμογή «ευφυσούς γεωργίας» σε μια έκταση 5.500 στρεμμάτων στη Ροδόπη με τη σύμπραξη των εταιρειών «Neuropublic» και «GAIA Επιχειρείν» και την επιστημονική ομάδα παρακολούθησης του έργου. Σύμφωνα με την ενημέρωση από τους εμπλεκόμενους φορείς, το 2016-17 συμμετείχαν περίπου 10 παραγωγοί. Εστιάζοντας στην καλλιέργεια με βάση τα συλλεγόμενα δεδομένα, έδειξαν ότι μπορούν να επιτευχθούν μεγαλύτερες στρεμματικές αποδόσεις, με χαμηλότερο κόστος παραγωγής. Στόχος είναι την επόμενη καλλιεργητική χρονιά, να γίνει πιο εκτεταμένη εφαρμογή του συστήματος, με προτεραιότητα σε χωράφια που αρδεύονται με σταγονίδια (www.c-gaia.gr/news/newscategories/entry/eufuis-georgia-sti-rodopi, 2018).

Συμπεράσματα]

Η μελέτη έδειξε ότι μικρές χώρες με ιδιαίτερες εδαφο-κλιματολογικές συνθήκες μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στον αγροτικό τομέα σε διεθνές επίπεδο, είτε σε όρους μεριδίων αγοράς είτε ως παραγωγοί γνώσης.

Για το Ισραήλ, αποτελεί διαχρονική επιδίωξη η ανάπτυξη νέων τεχνολογιών για την παραγωγική εκμετάλλευση των εκτεταμένων ερημικών εκτάσεων αλλά και τον ποιοτικό μετασχηματισμό του αγροτικού τομέα. Παράλληλα επιδιώκεται ώστε οι καινοτομίες αυτές να είναι άμεσα και εύκολα διαθέσιμες στη διεθνή αγορά και τους παραγωγούς, ειδικότερα των φτωχότερων κρατών καθώς και αυτών που συνορεύουν με το Ισραήλ. Η στρατηγική αυτή, πέραν των οικονομικών αποτελεσμάτων, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και ως εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής και διπλωματίας, καθώς αγγίζει τον εξαιρετικά ευαίσθητο τομέα του επισιτισμού των πληθυσμών.

Από την άλλη μεριά στόχος της Ολλανδίας είναι να εδραιωθεί ως ένας στρατηγικός παραγωγός ασφαλών αγροδιατροφικών προϊόντων που θα ενσωματώνουν θετικό περιβαλλοντικό αποτύπωμα, με όλο και μεγαλύτερα μερίδια στις παγκόσμιες αγορές. Προς την κατεύθυνση αυτή έχει δοθεί έμφαση στην αντιστροφή των αρνητικών κλιματολογικών συνθηκών με τη δημιουργία εκτεταμένων δικτύων από θερμοκήπια, στη σύμπραξη ερευνητικών κέντρων, πανεπιστημίων και επιχειρήσεων και τέλος στην εκμετάλλευση του πλαισίου της ΚΑΠ για την ενίσχυση νέων αγροτικών μονάδων και την άμβλυνση των αρνητικών περιβαλλοντικών επιπτώσεων της παραγωγής.

Για την περίπτωση της Ελλάδας, θεωρούμε πως η αντιστροφή του αρνητικού εμπορικού ισοζυγίου αγροτικών προϊόντων, με την καλύτερη δυ-

νατή κάλυψη της εσωτερικής αγοράς και παράλληλα τη δυναμική έξοδο προς τις διεθνείς αγορές, πρέπει να αποτελεί κεντρική επιλογή.

Όπως δείχθηκε αυτό μπορεί να επιτευχθεί με την αποτελεσματικότερη **εκμετάλλευση** των χρηματοδοτήσεων και των μηχανισμών της ΚΑΠ καθώς και της μεγαλύτερης ευελιξίας που παρέχει το παρόν πλαίσιο λειτουργίας της προς τις εθνικές πολιτικές. Παράλληλα είναι εξαιρετικά σημαντικό να καταστεί δυνατή η αποτελεσματική διαχείριση των δυναμικών χαρακτηριστικών που απορρέουν από την ποικιλομορφία αλλά και την ιστορική συνέχεια του ελληνικού αγροτικού χώρου (ορεινοί όγκοι, πεδιάδες, νησιωτικά συμπλέγματα, **βιοποικιλότητα** κλπ). Προσπάθειες επίσης μπορούν να γίνουν προς την περεταίρω ανάπτυξη των τομέων της υδατοκαλλιέργειας-ιχθυοκαλλιέργειας και των βιολογικών προϊόντων. Τέλος καταλύτη για την επιτυχία των παραπάνω επιδιώξεων αποτελεί η ενδυνάμωση των δικτύων έρευνας και τεχνολογίας με την επακόλουθη ανάπτυξη των γεωργικών εφαρμογών και τη συνεχόμενη εκπαίδευση όλων των εμπλεκομένων στον πρωτόγεννη τομέα.

Βιβλιογραφία / Αναφορές]

Ελληνόφωνη

- Αραμπατζής Δ., Γ., (2010) «Ανάπτυξη Ορεινών και Μειονεκτικών Περιοχών», *Περιοδική Έκδοση Τμήματος Δασολογίας και Διαχείρισης Περιβάλλοντος και Φυσικών Πόρων του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης*, Απρίλιος 2010.
- Δούκας, Ελ., Γ. (2009), «Η νησιωτική γεωργία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης» στο Θ Παναγούλης (επιμ) *Νήσων Περίπλους - Ιδέες και σκέψεις για το μέλλον της νησιωτικής Ελλάδας*», Εκδόσεις Δίκτυο Αναπτυξιακών Εταιρειών Νησιωτικής Ελλάδος «Νήσων Περίπλους», 2009, Αθήνα.
- Δούκας Ελ., Γ. (2008), *Η παγκόσμια διατροφική κρίση και η θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης* (Εργαστήριο Ευρωπαϊκής Ενοποίησης και Πολιτικής του Πανεπιστημίου Αθηνών, *Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης*. Ηλεκτρονική δημοσίευση διαθέσιμο στο: <http://eep.pspa.uoa.gr/WP-B0108.pdf>.
- Δούκας, Ελ., Γ. (2012) *Έρευνα, Τεχνολογία και Ανάπτυξη στον Αγροτικό Χώρο* στο Ν. Μαραβέγιας (Επιμ.) «Εξοδος από την Κρίση: Η συμβολή της Έρευνας & Τεχνολογίας», εκδόσεις Θεμέλιο.
- Γιαννάκης, Η., (2010) «Η Συμβολή της Προλειτουργικής Γεωργίας στην Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών», *Πρακτικά 6^{ου} Διεπιστημονικού Διαπανεπιστημιακού Συνεδρίου «Η Ολοκληρωμένη Ανάπτυξη των Ορεινών Περιοχών»*, ΜΕ.Κ.Δ.Ε.- Ε.Μ.Π., 16-19 Σεπτεμβρίου.
- Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2008) *Έκθεση σχετικά με την κατάσταση και τις προοπτικές της γεωργίας στις ορεινές περιοχές* (2008/2066(INI)).

- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2013) *Μεταρρύθμιση της ΚΓΠ - Επεξήγηση των βασικών στοιχείων*, Ενημερωτικό Σημείωμα, Βρυξέλλες 26 Ιουνίου.
- ΕΛΙΑΜΕΠ (2013) – Μελέτη για την Τράπεζα της Ελλάδος: «Αξιολόγηση των επιδράσεων που έχουν ασκήσει στην πορεία της ελληνικής οικονομίας οι πολιτικές που χρηματοδοτούνται απο τον προϋπολογισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης-Διεύθυνση: Μητσός, Α.
- Καρανικόλας, Π., Ν. Μαρτίνοσ, 1999. «Χωρική διαφοροποίηση της ελληνικής γεωργίας με ορίζοντα το 2010», στο: Μαραβέγιας, Ν. (επιμ.), *Η ελληνική γεωργία προς το 2010*. Παπαζήσης.
- Καλμπουρτζή, Κ.Λ. (2003), «Οργανική (Βιολογική) Γεωργία στην Ελλάδα: Τι Οφείλουμε να Προσέξουμε», στο Η. Μπεριάτοσ & Δ. Ψαλτόπουλοσ (επιμ.) *Περιβάλλον και Ανάπτυξη της Υπαίθρου: Οικονομικές, Γεωγραφικές και Περιβαλλοντικές Πτυχές*, Αθήνα, Θεμέλιο, σσ. 107-118.
- Καρανικόλας, Π 2006, «Η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής γεωργίας στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ενοποίησης», στο: Μαραβέγιας Ν., Θ. Σακελαρόπουλοσ, (επιμ.), *Ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και Ελλάδα- οικονομία, κοινωνία, πολιτικές*, Διόνικοσ, Αθήνα.
- Κουτσούρησ, Α. (2004), «Ο Αδύναμοσ Κρίκοσ της Αγροτικής Ανάπτυξησ: Συμμετοχικές Διαδικασίες στο Αγροτικό Σύστημα Γνώσησ και Πληροφόρησησ», στο Α. Γ. Παπαδόπουλοσ (επιμ.) *Η Ανάπτυξη σε μια Πολυλειτουργική Υπαιθρο*, Αθήνα, Gutenberg, σσ. 187-219.
- Λαζαρίδησ, Λ. 2005. «Συμπεράσματα: οδεύοντασ προς μία σύνθεση», στο: Λ. Λαμπριανίδησ (επιμ.), *Η επιχειρηματικότητα στην ευρωπαϊκή ύπαιθρο - Η περίπτωση της Ελλάδασ*. Πατάκησ.
- Λαμπριανίδησ, Λ. (επιμ.), (2005), *Η Επιχειρηματικότητα στην Ευρωπαϊκή Υπαιθρο: Η Περίπτωση της Ελλάδασ*, Αθήνα, Πατάκησ.
- Λουλουόδησ, Λ. & Ν. Μπεόπουλοσ (1999) *Κριτικές Προσεγγίσεισ της Ανάπτυξησ και της Προστασίασ του Περιβάλλοντοσ της Υπαίθρου*, εκδόσεισ Στοχαστήσ/Γ.Π.Α., Αθήνα.

- Μαραβέγιας, Ν. (2004) *Στρατηγική για την Αγροτική Ανάπτυξη της Ελλάδας*. Εθνικό Ίδρυμα Αγροτικής Έρευνας, Παπαζήσης.
- Μαραβέγιας, Ν.(επιμ.). 2008. *Η μεσογειακή γεωργία στη δίνη της παγκοσμιοποίησης*. Παπαζήσης.
- Μαραβέγιας, Ν. & Γ.Ελ. Δούκας (2010) *Η ΚΑΠ και η Ελλάδα στο Γ. Βαλκανικής (επιμ) «Η Ελληνική Εξωτερική και Ευρωπαϊκή Πολιτική 1990-2010»*, εκδόσεις Σιδέρης, 2010.
- Μαραβέγιας, Ν. και Δούκας Γ. (2012), *Η ανάπτυξη της υπαίθρου και η νέα Κοινή Αγροτική Πολιτική στο Σ. Βαλκυράκης, Σ. Μπαμπανάσης (επιμ.) «Μοντέλα Βιώσιμης Περιφερειακής Ανάπτυξης- Η περίπτωση της Κρήτης»*, εκδόσεις Παπαζήσης, σσ. 60-72.
- Μπεόπουλος, Ν. 2005 «Πολυλειτουργικότητα. Από μία αμφίσημη έννοια, σε μία αμφίσημη πολιτική», στο Π. Καρανικόλας, Ν. Μαρτίνος (επιμ.), *Διεθνές εμπόριο γεωργικών προϊόντων και πολυλειτουργική γεωργία- πλαίσιο πολιτικής και οικονομικές λειτουργίες*. Μαΐστρος.
- Μυλωνά, Φ., (2017) «Τράπεζα Γενετικού Υλικού: Διατήρηση και αξιοποίηση της γενετικής ποικιλότητας», Τριμηνιαία Έκδοση Ελληνικού Γεωργικού Οργανισμού-ΔΗΜΗΤΡΑ, Τεύχος 20 (Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2017).
- Παχάκη, Κ. 2006. *Η ελληνική γεωργία ενώπιον των νέων συνθηκών και θεσμικού πλαισίου*, Εκθέσεις 46. ΚΕΠΕ, Αθήνα.
- Χασάναγας, Ν. (2010), *Πρακτικές και Μοντέλα Γεωργικής Εκπαίδευσης*, Εκδόσεις Γράφημα.

Αγγλόφωνη

Maravegias N. & Y. El. Doukas “A strategy for rural development in Greece: The case of island areas” *Region & Periphery*, issue 1, Spring 2012, pp 37-56.

Michailidis, A, (2007), “Agricultural Extension Services in the Mountain Areas of Greece”, *Journal of International Agricultural and Extension Education*, vol.14, no 1, pp. 72-80.

Michailidis, a., Koutsouris, a. & Mattas, k. (2010), ‘Information and Communication Technologies as Agricultural Extension Tools: A Survey among Farmers in West Macedonia, Greece’, *The Journal of Agricultural Education and Extension*, vol 16, no 3, pp. 249-263.

OECD (2006). ‘OECD Rural Policy Reviews: The New Rural Paradigm: Policies and Governance.’ Paris.

Schimmelpfenning, D., Thirtle, c., (1999) “The Internationalization of Agricultural Technology: Patents R&D Spillovers, and their effects on productivity in the European Union and United States”, *Contemporary Economic Policy*, vol 17, no 4 pp 457-468.

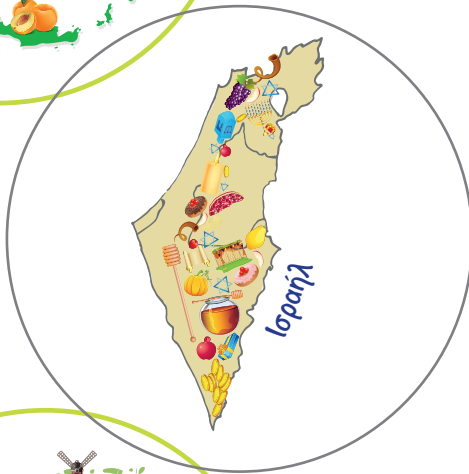
Διαδικτυακές Πηγές

- <http://www.agrocrete.com>
- <https://www.c-gaia.gr>
- <https://www.clo.nl>
- https://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014-2020/country-files_el
- <http://ec.europa.eu/eurostat/web/agriculture/data/main-tables>
- https://ec.europa.eu/info/departments/agriculture-and-rural-development_en
- <https://www.export.gov>
- <http://www.fao.org/countryprofiles/en/>
- <https://www.government.nl>
- <https://www.israel21c.org/>
- <http://www.ypaithros.gr/prasino-xoirino-viki-ktinotrofia-ipeiros>
- www.moag.gov.il
- <http://www.mapcruzin.com>
- <http://www.moag.gov.il/en>
- <https://www.nationalgeographic.com/magazine/2017/09/holland-agriculture-sustainable-farming/>
- <https://worldbank.org>

www.todiktio.eu

@todiktio

/ToDiktio

